

پیشنهاد کنوانسیون تجارت بین الملل از دیدگاه حکمت در عرفان و تصوف اسلامی

بیژن بیدآباد^۱

چکیده

موانع تجارت در دنیای امروز تنوع زیادی دارد و دولت‌ها نیز با حمایت اتباع خود به تشدید این تنوع و استحکام آن دامن می‌زنند. هرچند در قرن گذشته بشر متوجه این موضوع گردید که موانع تجاری متقابل عملاً توزیع زیان متقابل است ولی تاریخچه مذاکرات رفع موانع و مشکلات تجارت نشان می‌دهد که انسان‌ها به راحتی نمی‌توانند بصورت متقابل موانعی را که برای طرف مقابل خود ساخته‌اند از میان بردارند. آنچه که مسلم است طرف‌های متقابل دانسته‌اند که برداشتن دوطرفه موانع به سود همه آنهاست ولی چگونه است که ترس از رفتار طرف دیگر مانع حصول این منفعت بزرگ برای همه طرف‌ها شده است.

در این ارتباط ضمن پرداختن به پیشرفت‌های نظری و عملی در تسهیل روابط تجاری در سطح بین‌المللی و قدم‌های مهمی که در این ارتباط برداشته شده است به این موضوع می‌پردازیم که ضرورت دارد تا کنوانسیون پیشنهاد گردد و کشورهای علاقمند ضمن قبول این کنوانسیون کلیه موانع تجاری بین متعاهدین را یکباره از میان خود بردارند. این کنوانسیون متناظر از اهداف گات و سازمان تجارت جهانی نیست بلکه تکامل آنها تلقی می‌شود. اصول ارشادی و اجرائی این کنوانسیون ذکر می‌شود.

کلید واژه‌ها: تجارت بین‌الملل، سازمان تجارت جهانی، کنوانسیون تجارت، حکمت، عرفان، تصوف

مقدمه

همه اقتصاددانان متفق القولند که تجارت در توسعه و رشد اقتصادی دارای اهمیتی انکار ناپذیر است. توجه به این موضوع به این گونه است که تجارت منجر به تقسیم بین‌المللی کار و تخصص بین کشورها شده و زمینه افزایش ارتباطات را در جهان فراهم می‌آورد. تاریخچه اقدامات دولت‌ها در تسهیل روابط تجاری نشان از صرف زمان بسیار طولانی برای رسیدن به این هدف بوده که تا به حال دست نیافتنی مانده و هرچند قدم‌های مهمی در ارتباط با آن برداشته شده ولی تا رسیدن به هدف اصلی یعنی حذف موانع بر سر راه تجارت فاصله زیادی باقی مانده است. غایت اهدافی که در تشکیل سازمان تجارت جهانی مد نظر کشورهای جهان قرار گرفت به کندی قابل حصول است و بشر هرچه دیرتر به آنان دست یابد از توسعه و رشد خود صرف نظر کرده است. لذا باید روشی در سطح بین‌المللی اتخاذ شود تا آنچه قرار

^۱ - Web: <http://www.bidabad.com> , Mail: bijan@bidabad.com , bidabad@yahoo.com

است در سده‌های آتی نصیب بشر گردد در کمتر از یک دهه حاصل گردد.

شاید راه سریع برای رسیدن به این آمال بشر، پیشنهاد کنوانسیون باشد که کشورها اختیاراً نسبت به پذیرش آن اقدام کنند و اعضاء پذیرنده اصول زیر را پذیرفته و در قبال دیگر اعضاء اعمال نمایند. بر این اساس با پذیرش همگانی اصول زیر می‌توان تکامل اقتصادی بشر را سالهای سال به جلو انداخت.

برخلاف عملکرد تمام دولتهای مختلفی که به نام اسلام از صدر اسلام تا کنون ملاحظه شده‌اند در عملکرد اقتصادی دولت رسول اکرم ص روایت نشده که حضرت از ورود کالاهای خارجی ممانعت می‌فرموده یا بر آنها تعرفه وضع می‌نموده. البته عشور و مکوس به عنوان تعرفه و مالیات بر واردات در دوران خلافت خلفای راشدین و حکومت بنی امیه و بنی عباس دیده شده ولی این مالیات به تشابه از دول روم و ایران آن زمان اقتباس شده و نه از احکام شریعت اسلام.^۲ قرآن کریم می‌فرماید: «ای فرزندان آدم زینت خود را بگیریید (استعمال کنید) و بخورید و بیاشامید و اسراف مکنید همانا او اسراف کاران را دوست نمی‌دارد. (ای پیامبر) بگو چه کسی زینت و روزی پاکی که خدا برای بندگانش پدید آورده است را حرام کرده؟ بگو این چیزها برای کسانی است که در زندگانی دنیا ایمان آوردند و روز قیامت خالصند. اینچنین آیات خدا را برای قومی که می‌دانند تفصیل می‌کنیم. بگو نیست جز اینکه پروردگار من زشتکاری‌ها را چه در آشکار باشند و چه در پنهان و گناه و بغی به غیر حق را حرام کرده است».^۳ تفسیر اقتصادی این آیه این است که ممنوعیت واردات به معنی تحریم واردات و یا محرومیت نسبی آن به معنی ایجاد موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای در قواعد اسلامی تأیید نمی‌شود. همین تفصیل در مورد صادرات است زیرا خریداران آن واردکنندگان هستند و مشمول مبحث واردات می‌شوند. همین تعبیر را نیز می‌توان از این آیه استنباط نمود که: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید حرام نکنید پاک‌هایی را که خداوند بر شما حلال کرده است و تعدی نکنید که خداوند تعدی کنندگان را دوست ندارد و بخورید (مصرف کنید) از آنچه که خداوند روزی حلال و پاک قرار داد».^۴ در این آیه خوردن به مصرف کردن به راحتی قابل تعمیم است و لفظ لا تَعْتَدُوا اشاره به عمل تحریم است. یعنی اگر مصرف کالاهای پاک را حرام کنید تعدی کرده‌اید و این کار را نکنید و از کالاهایی که خداوند برای شما پاک و حلال قرار داده مصرف کنید. به عبارت دیگر وضع قوانین تجاری در جهت محدود ساختن تجارت بین کشورها نوعی تعدی به حقوق انسان‌ها تلقی می‌گردد که براساس این آیه ممنوع است. باید توجه داشت که این موضوع یعنی حذف تعرفه متفاوت از مالیاتی است که بر درآمد افراد بسته می‌شود و بطور کلی اصابت مالیاتی در این موارد متفاوت از یکدیگر است.

در عصر حاضر قواعد و ترتیبات تجاری سازمان تجارت جهانی همه و همه به حول رسیدن به این حکم اسلامی هستند که تعرفه و موانع تجارت در تجارت بین‌الملل از میان برداشته شود و رفتار طرف‌های مقابل تجاری به دور از حيله

۲ - نگاه کنید به: بیدآباد، بیژن (۱۳۸۲). نرخ و پایه مالیاتی در مالیه اسلام و بنای حکمت در اصول فقه پویای امامیه. و همچنین به: بیدآباد، بیژن

(۱۳۸۳). عشریه در مالیه اسلام. پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ایران، تهران. <http://www.bidabad.com>

۳ - سورة اعراف، آیات ۳۳-۳۱، یا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ. قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ. قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطَّنَ وَ الْإِثْمَ وَ الْبَغْيَ بغير الْحَقِّ.

۴ - سورة مائده، آیات ۸۸-۸۷، یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحَرَّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَ لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ وَ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا.

و شفاف باشد تا بسیاری از مشکلات اقتصادی جهان کنونی در ارتباط با تخصیص بهینه منابع و حصول کارائی رفع گردد. باید به این اصل اشاره کرد که اسلام از چهارده قرن پیش جهان تجارت بین‌المللی بدون مانع را مطرح نموده است و در این ارتباط آزادی کامل تجارت مشروع در صحنه بین‌المللی مد نظر بوده است.

موانع تجارت در دنیای امروز تنوع زیادی دارد و دولت‌ها نیز با حمایت اتباع خود به تشدید این تنوع و استحکام آن دامن می‌زنند. هرچند در قرن گذشته بشر متوجه این موضوع گردید که موانع تجاری متقابل عملاً توزیع زیان متقابل است ولی تاریخچه مذاکرات رفع موانع و مشکلات تجارت نشان می‌دهد که انسان‌ها به راحتی نمی‌توانند بصورت متقابل موانعی را که برای طرف مقابل خود ساخته‌اند از میان بردارند. آنچه که مسلم است طرف‌های متقابل دانسته‌اند که برداشتن دوطرفه موانع به سود همه آنهاست ولی چگونه است که ترس از رفتار طرف دیگر مانع حصول این منفعت بزرگ برای همه طرف‌ها شده است.

در این ارتباط ضمن پرداختن به پیشرفت‌های نظری و عملی در تسهیل روابط تجاری در سطح بین‌المللی و قدم‌های مهمی که در این ارتباط برداشته شده است به این موضوع می‌پردازیم که ضرورت دارد تا کنوانسیون پیشنهاد گردد و کشورهای علاقمند ضمن قبول این کنوانسیون کلیه موانع تجاری بین متعاهدین را یکباره از میان خود بردارند. این کنوانسیون متناظر از اهداف گات و سازمان تجارت جهانی نیست بلکه تکامل آنها تلقی می‌شود.

مبانی اسلامی تجارت از منظر حکمت شرایع

در اسلام، روش انتخاب احسن در مسائل مختلف روش شورا و مشورت است. شورا از لحاظ ایجاد زمینه‌های وحدت بسیار مؤثر است. از همین موضوع می‌توان نتیجه گرفت که با توجه به اصل وحدت و توجه اسلام به جمع آراء و وحدت کلمه حل شورائی کلیه مسائل بین‌المللی را می‌پذیرد. به عبارت دیگر طریق مذاکره روش پذیرفته شده اسلامی در دریافت نظرات و آراء متفاوت می‌باشد ولی باید گفت که این مذاکره نه به معنای زیر پا گذاشتن حقوق طرف دیگر یا طرف ثالث است بر ضمیر غلبه یا اجحاف یا تبانی بلکه مذاکره برای ایجاد همسوئی و توافق در حصول حق است و این مذاکره و شور به هیچ وجه نباید خدشه به قسط و عدالت وارد آورد و یا حقوق دیگران را مضمحل نماید. در این باب آیات مختلف و مبرهنی وجود دارند که در اعمال قسط و عدل تابعین هواهای نفس را مورد عتاب قرار می‌دهد.^۵

قرآن کریم در سوره شوری می‌فرماید: «امور خویش را بر اساس مشورت بین خودشان انجام می‌دهند.»^۶ این یک قاعده کلی در تقنین است که اتخاذ تصمیم در امور به شورا و گذاشته شده است. دستور کلی عقلی تیز بر این است و حدود عرفی نیز مبین آن است. کلیه استانداردها در این مقوله قابل بررسی است و طیف آنها بسیار وسیع است و معیارهایی که منطبق با معیار عقل است می‌تواند در اتخاذ تصمیم درباره مشروعیت این استانداردها رهنمون باشد. زیرا در اصل حکمت تشریح بسیاری از قوانین و رها نمودن و مباح گذاشتن بسیاری دیگر از موضوعات به دلیل همین موضوع بوده که حرمت یا وجوب احکام جزئی در ازمنه و امکان مختلف متفاوت است. لذا در همه موضوعات تشریح فرمود و اتخاذ تصمیم درباره آنها را به عقل سلیم منوط فرمود که با رعایت حال مردم و شرایط مختلف بهترین مصلحت مرعی

^۵ - سوره نساء آیه ۱۳۵. «فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا». از هواهای خویش پیروی نکنید که از دادگری تجاوز کنید.

^۶ - سوره شوری، آیه ۳۸، وَ أَمْرُهُمْ سُورَىٰ بَيْنَهُمْ.

شود.

قرآن کریم می‌فرماید: ^۷ «او آن خدایی است که زمین را برای شما نرم و هموار گردانید پس شما در پست و بلندی‌های آن حرکت کنید و از روزی او بخورید و (بدانید که) بازگشت همه خلاق به سوی اوست». لفظ این آیه هر چند اشاره به کار و شغل ندارد ولی آزادی بهره‌برداری از زمین را بطور کلی مطرح ساخته و هیچ تبعیض بین افراد بشر در این حق قرار نداده است. برخی استثنائات شغلی و خرید و فروش کالاها مبنی بر حرمت و یا کراهت مشاغل یا کالا در فقه اسلام ذکر شده که اینجا به آن نمی‌پردازیم. حصول روزی نامشروع نیز منع شده است، مثلاً روشهای کسب درآمد نظیر تقلب، کلاهبرداری، سرقت، معامله محرمانه، قوادی و مشابه آن نهی شده و برخی امور شغلی نیز مکروه دانسته شده تا کمتر افراد به آن اشتغال داشته باشند از این امور منجمله تکدی، قصابی، شکار، غسالی و مشابه آن است. در سایر موارد خداوند بصورت تنبیهی مانع مصرف و اشتغال را مورد عتاب قرار می‌دهد و به پیامبر خود می‌فرماید که ^۸: «بگو کیست (یعنی چه کسی حق دارد!) که زینت‌های خداوند از روزی پاک که برای بندگانش قرار داده حرام دارد (مانع شود)». یعنی از لحاظ اقتصادی نباید هیچ منعی برای تولید، انتقال، تجارت و مصرف کالاها که خداوند آنها را پاک قلمداد نموده ایجاد نمود.

تقنین در عدم جواز به تحریم فعالیت‌های مباح فقط در حیطة چارچوب شریعت اسلام مجاز است که فرمود: یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَ لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ وَ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ. در این باب بسیاری از عملیات مالی و سیاست‌گذاری‌های را می‌بینیم که حقوق دیگران را تحریم و ممنوع می‌کند. این گونه اعمال سیاست‌گذاری بر طبق آیه شریفه فوق جواز شرعی ندارد. در همین باب در آیه دیگری می‌فرماید: قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ. معنی صریح این آیه این است که خداوند می‌فرماید خلق مهمان من هستند و هیچکس حق ندارد محدودیتی برای بندگان من در آن چیزهایی که پاک قرار داده‌ام ایجاد نماید. به استناد همین آیات می‌توان بسیاری از مواردی که در قوانین موضوعه درج است را مورد انتقاد قرار داد. زیرا براساس این آیات نمی‌توان اقدام به تحدید حقوق افراد نمود. مثالهای زیادی در این باب می‌توان ذکر کرد که موانع تجاری را نیز در بر می‌گیرد. یعنی ممنوعیت ورود کالا با استناد به این آیه دچار تردید است.

نگرش اسلام به مخلوقات و انسانها بر روی زمین بر این اصل است که همه آنها مهمان خداوند و کسی محق نیست جز به لازم و نادر سلب حقوق از مهمان نماید بلکه باید در جهت پذیرایی بهتر از مهمان حرکت کرد. آیات فوق هر دو دلالت دارند بر اینکه اگر شرط پاکی (از همه جهات) وجود داشته باشد مقنن در شرایط متعارف جواز منع آنها را ندارد. اگر در این بحث بیشتر دقیق شویم می‌توانیم استنباط کنیم که از لحاظ اسلام تجارت بین الملل آزاد است و دولت‌ها نباید ممنوعیت ورود کالا را به صورت مختلف موانع تجاری اعم از تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای ایجاد نمایند. البته تعرفه ورود را ممنوع نمی‌کند بلکه واردات کالا را گران می‌کند که خود گران کردن کالاها ظلم به مصرف کننده تلقی می‌شود و مغایر این آیه است که می‌فرماید: فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ إِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَ لَا تُظْلَمُونَ. بر اساس این آیه که در مورد ترک اخذ ربا است می‌فرماید اگر مازاد نگیرید و از آن صرف نظر کنید نه ظلم

^۷ - سوره ملک، آیه ۱۵. «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَ كُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَ إِلَيْهِ التُّسُورُ».

^۸ - سوره اعراف، آیه ۳۲. «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ».

کرده‌اید و نه مورد ظلم واقع شده‌اید. استنباط فرعی از این آیه به معنی فروش یک دارائی یا کالا یا خدمت بیش از ارزش مال در بازار به مفهوم ظلم کردن به یکی و مورد ظلم واقع شدن طرف دیگر معامله است.

عدم جواز در تجارت و اقدامات ضد بشریت و ضد محیط زیست از اصول سیاستگذاری پر اهمیت در اسلام است. هدف اسلام اعتلای بشریت و علو درجات انسانیت است. این اعتلا هم از جهت کمیت و هم از جهت کیفیت مد نظر شارع مقدس اسلام قرار دارد. برای حصول این هدف یعنی اعتلای بشریت علی القاعده باید اکوسیستمی که بشر عضوی از آن است حفظ گردد. لذا شارع مقدس توجه خود را به حفظ حیوانات و نباتات نیز معطوف کرده است. با کمی دقت و موشکافی در احکام اسلامی حتی درباره مسائل بسیار جزئی و فرعی می‌توان دریافت که یک جنبه از احکام شارع مقدس حفظ حقوقی است که افراد در ارتباط با یکدیگر دارند. به عبارت دیگر هر فرد منبع تشکیل دهنده حق برای دیگری است. مثلاً مرد منبع تلذذات جنسی برای زن است و بالعکس. لذا مرد از لحاظ یک عضو اکوسیستم محقق نیست با امساک از ازدواج حق زنان را پایمال کند. این موضوع اگرچه امر و نهی شرعی به معنای اجبار ندارد ولی اشارات ظریف احکام شرع استحباب آن را کمتر از وجوب بیان نمی‌کند. می‌نویسند:^۹ «از حضرت صادق پرسیدند که چرا حد در زنا صد تازیانه است و در شراب هشتاد تازیانه و چگونه زنا بدتر شد؟ فرمود: به جهت تضييع نطفه و گذاشتن او را در غیر موضعی که خدا فرمود که حرث شما است. و در فقه‌الرضا است که حضرت رسول ص فرمود که لواط حرام شده به جهت آنچه که در اوست از فساد و بطلان حق زنها که خداوند ترغیب بر آنها کرده. و معلوم است که حکمت در حرمت لواط فساد حق زنان و فساد نسل است و ضایع شدن نطفه و به این سبب استمناء را حرام کرده‌اند و وطی در ذبیر زن را حرام کرده‌اند و وطی بهیمه را حرام کرده‌اند و مساحقه زنان را حرام کرده‌اند که اگر مرد به مرد اکتفاء کند و زن به زن امر نسل و تناسل از میان می‌رود». از بررسی این احکام فقهی می‌توان نتیجه مورد نظر در فوق را استنباط نمود که از لحاظ اکوسیستم حیات هر موجودی منبع حق برای دیگری است و لذا نمی‌تواند خودخواهانه حقوق دیگران را ضایع نماید. این موضوع به کشتزارها و دامها نیز تعمیم می‌یابد. لذا حفظ محیط زیست یکی از سرفصل‌های سیاستگذاری رفتاری انسانها در اسلام تلقی می‌شود. در سوره بقره می‌فرماید: «چون از نزد تو باز گردد در زمین فساد کند و کشتزارها و دامها را نابود سازد و خدا فساد را دوست ندارد.»^{۱۰} یعنی از بین بردن کشتزارها و دامها فساد محسوب می‌شود و خداوند این اعمال را دوست ندارد. تخریب کشتزارها و از بین بردن دامها چه مستقیم و چه از طریق تخریب اکوسیستم و عناصر محیط زیست یعنی با آلوده‌سازی محیط و ایجاد عدم تعادل در اکوسیستم در هر حالت فساد تلقی می‌گردد. در آیه فوق تعلق کشتزارها یا دامها به مسلمین یا مؤمنین تخصیص نیافته و با استفاده از کلمه زمین، کل آنها را در جهان مد نظر قرار می‌دهد. این نگرش، احکام بسیاری را فراروی انسان قرار می‌دهد مبنی بر اینکه حق ندارد در سیاره زمین فساد کند.

فساد در زمین از لحاظ آیه شریفه فوق شامل مجموعه‌ای از فعالیت‌هایی می‌شود که موجب تخریب محیط زیست، اعم از گیاه، حیوان و انسان می‌گردند. تعمیم این موضوع به انسان مسائل دیگری را نیز شامل می‌شود که به ذکر

^۹ - حضرت حاج ملا علی بیدختی گنابادی، ذوالفقار، در حرمت کشیدن تریاک، چاپ ۴، انتشارات حقیقت، ۱۳۸۲، تهران، صص ۷۶-۷۵.

^{۱۰} - سوره بقره، آیه ۲۰۵، وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ. در آیه ۷۷ سوره قصص می‌فرماید: در زمین از پی فساد مرو که خدا فسادکنندگان را دوست ندارد. وَ لَا تَتَّبِعِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ. همچنین در آیه ۶۴ سوره مانده.

آن خواهیم پرداخت. فعالیت‌هایی که سبب فساد در زمین می‌گردند از جمله تولید و تجارت مواد مضر و سموم شیمیایی به منظور از بین بردن انسانها و تخریب مزارع و دامها برای ضربه زدن به دیگران، تسلیحات برای حمله و سلاحهای کشتار جمعی، دفن زباله‌های هسته‌ای در کشورهای ضعیف و تبانی با مأموران و رهبران آنها، تولید، مصرف، صادرات و واردات هر نوع ماده‌ی اولیه یا واسطه‌ای مصرفی که باعث فساد در نبات و دام و انسان گردد و مضر به سلامتی آنها باشد و سایر موارد مشابه همگی در این مبحث قرار می‌گیرند.

بطور کلی در اسلام از بین بردن مواد غذایی در جهت کسب منافع مادی مجاز نمی‌باشد. اصولاً از بین بردن کشتزارها و دامها و نسل انسان ممنوع است و حفظ محیط زیست از موارد پر اهمیت در اسلام می‌باشد. تعمیم این موضوع به این مبحث کشیده می‌شود که دولت‌ها و افراد مجاز نیستند تا به قصد افزایش قیمت مواد غذایی بخشی از آن را از بین ببرند. در برخی سالها مشاهده شد برخی از کشورها نظیر آمریکا برای جلوگیری از افت قیمت گندم قسمتی از محصول گندم خود را با کشتی به دریا حمل و در اقیانوس تخلیه می‌کردند در صورتی که در آفریقا بسیاری از گرسنگی تلف می‌شدند. حتی ایجاد ممنوعیت در تولید و کشت غلات برای جلوگیری از افت قیمت ناشی از عرضه‌ی زیاد محصول، از لحاظ اسلام شبهات زیادی دارد؛ و لااقل می‌توان در مورد ارزاق عموم مردم جهان این نتیجه را ابراز نمود که اسلام جواز محدود کردن تولید ارزاق را تا تأمین نیاز غذایی کلیه افراد روی سیاره زمین نمی‌دهد. و با توجه به آیه فوق حتی فسادی که در زمین باعث کسری بازده تولید کشتزارها و دامها شود نیز ممنوع است. در تاریخ قرن اخیر به شکل ترفندهای پیشرفته و در قرون قبل به اشکال سنتی ملاحظه شده است که بسیاری از دول با پخش و صدور مخفیانه انگل‌ها و آفات نباتی و دامی، اقدام به ضربه زدن به محصولات و تولیدات زراعی و دامی کشورهای دیگر می‌کردند. برای مثال عامل شیوع کرم ساقه‌خوار برنج، کرم ساقه‌خوار درختان میوه، کرم سیب‌زمینی و صیفی‌جات و زنگ گندم و انواع قارچ‌ها و شته‌ها یا باکتری‌هایی که دامها و طیور را بیمار می‌نمایند توسط برخی از کشورها در کشورهای دیگر مخفیانه توزیع شد و جمله این موارد به انحاء مختلف در حیطه این مبحث قرار می‌گیرند. اسلام کلیه این اقدامات را در سطح بین‌المللی ممنوع می‌شمارد.

در اسلام در اموال انسان‌ها سهمی برای نیازمندان مشخص شده که این نیازمندان در اشل بین‌المللی شامل محرومین کشورهای دیگر نیز می‌شود. در قرآن کریم می‌فرماید^{۱۱}: «در اموال ایشان سهمی برای بینویان و نیازمندان معلوم است.» و این سهم که در اموال مؤمنین معلوم است به طریق اولی در بیت‌المال اسلام نیز معلوم است و بینوا و نیازمند هر که و هر کجا باشد بینوا و نیازمند است و مستوجب نوازش.

قرآن کریم تبتیر به مفهوم مصرف بیش از اندازه را در آیات زیادی مذموم دانسته و می‌فرماید: «و اوست که باغهای داربست زده و بدون داربست و خرما بن و کشتزارها که میوه آنها متفاوت است و زیتون و انار همگون و ناهمگون آفرید. از میوه‌های آن، چون میوه آورد، بخورید و حق خدا را روز برداشت بدهید و اسراف مکنید که خدا مسرفان را دوست ندارد»^{۱۲}. حق خداوند در روز برداشت مسلماً به پرداخت حقوق الهی نظیر زکات برمی‌گردد که

^{۱۱} - سورة ذاریات، آیه ۱۹، وَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ. در سورة معارج آیات ۲۵ - ۲۴ می‌فرماید: وَ الَّذِینَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ.

^{۱۲} - سورة انعام، آیات ۱۴۳-۱۴۲. «وَهُوَ الَّذِیْ اَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَ غَیْرَ مَّعْرُوشَاتٍ وَ النَّخْلَ وَ الزَّیْتُونَ وَ الْرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَ غَیْرَ مُتَشَابِهٍ کُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ اِذَا اَنْثَرُوا وَ اتُوا حَقَّهُ یَوْمَ حَصَادِهِ وَ لَا تُسْرِفُوا اِنَّهُ لَا یُحِبُّ الْمُسْرِفِیْنَ»

اعطای مال به مساکین و بینوایان جزء آن است؟ در سوره اسراء می‌فرماید: «حقّ خویشاوند و مسکین و راه‌مانده را اداکن و هیچ اسراف مکن. اسراف کاران با شیاطین برادرند و شیطان نسبت به پروردگارش ناسپاس بود.»^{۱۳} پر واضح است که ابناء بشر خویشاوندانند و مفهوم خویشاوند در این آیه به همه انسانهای کره زمین معطوف می‌گردد. و این آیه در مال افراد حقی برای خویشاوند قرار داده و همچنین است برای مسکین. و تفاوتی در مسکین آسیایی یا آفریقایی یا آمریکایی یا اروپایی نیست. مسکین هر جا که باشد نیازمند است و باید حق او را که خداوند در اموال اغنیاء قرار داده به او مسترد گرداند. در تفسیر تبتیر در شرح همین آیه فرموده‌اند:^{۱۴} «و لَا تُبَدِّرْ تَبْدِيرًا مَقْصُودٌ مِنْهُ تَبْدِيرُ بَخْشِشٍ بِغَيْرِ مَسْتَحَقٍّ يَأْخُذُ بِحَقِّهِ بِمَسْتَحَقٍّ يَزِيدُ مِنْ حَقِّهِ أَوْ يَسْتَحَقُّ أَنْ يَكُونَ فِي حَقِّهِ مَسْرُوفًا أَوْ يَسْتَحَقُّ أَنْ يَكُونَ فِي حَقِّهِ مَسْرُوفًا أَوْ يَسْتَحَقُّ أَنْ يَكُونَ فِي حَقِّهِ مَسْرُوفًا» (میان‌روی) است. پس تبتیر اعم از اسراف است اگرچه گاهی هم در مقابل آن قرار می‌گیرد، و چون امر به ادای حقوق در مفهوم مخالف آن مستلزم نهی از خودداری (تنگ چشمی) است، لذا به همان ادای حقوق اکتفا کرد و صریحاً از اسراف کردن نهی نمود. از آن رو که ادا کردن حق اختصاص به مال صوری و به خویشان صوری ندارد، بلکه عموم سایر حقوق و جمیع خویشاوندان در عالم کبیر و صغیر را شامل می‌شود، از نبی ص وارد شده که روزی بر سعد می‌گذشت که مشغول وضو گرفتن بود، فرمود: ای سعد چیست این اسراف؟ عرض کرد: یا آیا در وضو هم اسراف است؟ فرمود: بلی، اگرچه پیش چشمه جاری باشی. و از امام صادق ع وارد شده است که پرسیده شد: آیا در حلال تبتیر می‌شود؟ فرمود: بلی و سر مطلب این است که هرگاه شخصی پیش چشمه جاری باشد ولی بیش از آن مقدار که واجب و مستحب است قوای خود را به کار اندازد. این استعمال قوا و توجه به قوای محرکه بدون استحقاق (ضرورت) تبتیر است اگرچه اسراف و تبتیر آب در این جا مطرح نباشد. خلاصه آنچه که از اخبار، با همه اختلافهای موجود مستفاد می‌شود این است که: انفاق مال یا کلام یا علم یا حکمت عرض و جاه یا نیروی قوا، یا انفاق بر نفس و قوای آن به مقدار خواست، بدون التفات به امر خدا و امتثال امر او تبتیر است، هر چه که می‌خواهد باشد. در عین حال همه این‌ها اگر با توجه به امر خدا و امتثال امر او باشد اقتصاد (میان‌روی) است هر چه می‌خواهد باشد. و لذا ذکر کرده‌اند که اگر همه دنیا را یک لقمه قرار دهی و مؤمنی را اطعام نمایی اسراف نمی‌شود. إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ تَبْدِيرُ كُنُودٍ وَ كَسَانِي كِهْ فِي غَيْرِ اطَاعَتِ خَدَا وَ بَا غَفْلَتِ از امر او انفاق می‌کنند، كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ برادران شیاطین بوده‌اند. زیرا که انفاق وقتی که به امر خدا نباشد به امر شیطان می‌شود که شیطان در کمین بنده نشسته و منتظر غفلت او از امر خدا است، پس در آن حال در او تصرف می‌کند و بر او حکم می‌راند همانطور که بر شیاطین خودش حکومت می‌کند. وَ كَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا عَطْفٌ بِبَيَانِ عِلَّتِ اسْتِ، یعنی شیطان نسبت به پروردگارش بسیار کفر می‌ورزد، و مبذر منقعی است که بدون التفات به امر خدا نسبت به پروردگارش کفور است پس او در کفر ورزیدن به پروردگارش برادر شیطان است. و می‌فرماید: «بخورید و بیاشامید و از حد نگذیرید که او اسراف کنندگان را دوست نمی‌دارد».^{۱۵}

با این تفصیل تبتیر به یک معنا می‌تواند در مواجهه با ملل ضعیف عالم باشد. یعنی نمی‌توان حق ضعفا و ناتوانان از

^{۱۳} - سوره اسراء، آیات ۲۶-۲۷، «وَ آتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ لَا تُبَدِّرْ تَبْدِيرًا. إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَ كَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا».

^{۱۴} - بیان السعاده فی مقامات العبادة، ترجمه، جلد ۸، صص ۲۶۳-۲۶۰.

^{۱۵} - سوره اعراف، آیه ۳۱. «وَكُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ».

ملل دیگر را نادیده گرفت و هرطور که منافع ملی اقتضاء کرد به کسب منافع پرداخت و حقی که خداوند برای سائل و محروم در اموال ملت معلوم کرده را به ملل محروم اعطاء نمود. از موارد موضوعی این بحث ممنوعیت احتکار ارزاق عمومی در سالهای قحطی است. و این مورد فقط به ارزاق عمومی و آن هم در سالهای خشکسالی محدود می‌شود که در این زمان دولت مجاز به شکستن انبارها و توزیع ارزاق عمومی در میان مردم است و چنانچه این شرایط نباشد مجاز به این کار نیست. و در اینکه ارزاق عمومی چیست غالب نظرات فقهی به مسئله احتکار گندم که رزق عمومی افراد جامعه برای بقای آنان در هنگام قحطی است منحصر می‌شود. البته رزق عمومی در کشورهای مختلف می‌تواند متفاوت باشد مثلاً در کشور مکزیک ذرت به عنوان رزق عمومی تلقی می‌شود که در آنجا در عوض نان گندم از نان ذرت ارتزاق می‌شود.

در این ارتباط باید به این موضوع اشاره نمود که آیات بسیاری در قرآن اغنیا را نکوهش می‌کند که به جمع دارایی (که نوعی احتکار هم هست) اقدام می‌نمایند و همواره آنها را انذار و تحریض می‌کند تا به محرومان جامعه کمک نمایند ولی هیچگاه تأیید نمی‌فرماید که می‌توان اموال آنها را مصادره و بفروش رساند یا قیمت بر کالاهای آنان گذاشت. با همین استدلال می‌توان عدم تطبیق برخی احادیث و اخبار مروی از معصوم ع را در تضاد با روح قرآن کریم دانست و حکم احتکار را تعمیم نداد. چه که فرموده‌اند اگر روایتی از ما برخلاف قرآن بود آن را به دیوار زنید.

احتکار ارزاق عمومی و یا شیوه‌های متداول در جلوگیری از کاهش قیمت ارزاق مثلاً با روش‌هایی چون از بین بردن محصول یا با کاستن از سطح زیر کشت جهت کاهش عرضه و نتیجتاً افزایش قیمت در اسلام جایز نیست و در صورتی که مردم گرسنه باشند حاکم شرع مجاز است که فرمان دهد انبارها را باز کنند و قوت مردم را به آنها دهند. با توجه به چنین موضوعی به طریق اولی دولت‌ها حق ندارد آذوقه و ارزاق عموم مردم چه داخلی و چه خارجی را احتکار نماید و آنها از قحطی و گرسنگی تلف شوند.

در باب این موضوع در قرآن کریم در سوره یوسف می‌خوانیم که یوسف ع «دستور فرمود تا هفت سال پی در پی بکارید و هرچه می‌دروید جز اندکی که می‌خورید با خوشه انبار کنید از آن پس هفت سال سخت می‌آید و در آن هفت سال آنچه برایشان اندوخته‌اید بخورند مگر اندکی که نگه می‌دارید...» و چون «برادران یوسف آمدند و بر او داخل شدند آنها را شناخت و آنها نشناختندش چون بارهایشان را مهیا ساخت، گفت برادر پدریتان را نیز نزد من بیاورید آیا نمی‌بینید که پیمانمان را کامل ادا می‌کنم و بهترین میزبانم...» «و به مردان خود گفت: سرمایه‌شان را در بارهایشان بنهید، باشد که چون نزد کسانشان باز گردند و آن را ببینند شاید باز آیند.» این آیات دلالت بر این دارد که حضرت یوسف رزق کسانی را که بیشترین ظلم را به او کرده بودند و متعلق به سرزمین دیگری بودند در زمان قحطی به پیمانۀ کامل داد. در آن زمان یوسف عزیز مصر بود و واردشدگان از سرزمین دیگری یعنی کنعان به مصر آمده بودند. به عبارت دیگر یوسف ع بر خود فرض می‌دانست که رزق آنها را بدهد و این رزق را بر اساس هر فرد پرداخت فرمود یعنی برای رفع نیاز ارزاق آنها، چون در آیات بعد که برادران درخواست می‌کنند تا بنیامین را نیز همراه خود ببرند دلیل می‌آورند که «برای کسان خود غله بیاوریم و برادرمان را حفظ کنیم و بار شتری افزون بگیریم که آنچه داریم اندک است.» از این آیات معلوم می‌شود که حضرت یوسف بزاء فرد رزق تقسیم می‌نمود و جمله آخر که «آنچه داریم اندک است» معلوم است که سهم هر فرد فقط کفاف حداقل معیشت کسان و اهل خودش را می‌کرده و چون برادران یوسف بنیامین را نبرده بودند ابراز می‌کنند که غله دریافتی اندک و کمتر از معیشت همگی آنهاست. از طرف دیگر می‌فرماید: «چون بار خود گشودند دیدند که سرمایه‌شان را پس داده‌اند» یعنی هزینه دریافت غله به آنها بازگردانده شده بود. از مجموع این آیات

می‌شود استنباط نمود که چنانچه مردم در هر جای جهان دچار تنگی رزق باشند وظیفه همه آحاد بشریت است که بدون توجه به ملیت و دین و مذهب به قدر معیشت آنان و بدون دریافت پول یا عوض اقدام به اعطای خوراک به آنان نماید. سیاست‌های نظارتی در اسلام در جهت جلوگیری از غش در معامله می‌باشد و نه مداخله اقتصادی. در اقتصادهای فعلی به دلیل تنوع بسیار زیاد کالاها و تخصصی بودن نظارت بر صحت کالاها و معاملات از لحاظ استانداردهای مختلف صنعتی، بهداشتی و کیفیت، این موضوع نیازمند دستگاههای نظارتی خاص است. حقوق معاملات در اسلام وجوب سلامت معاملات را از لحاظ ممنوعیت کم فروشی و یا گران فروشی یا غش در معامله در انواع مختلف آن که در فقه مسطور است را الزامی می‌داند و آیات مختلفی در قرآن کریم این موضوع را تصریح می‌نمایند. احادیث و اخبار نیز حکایت از لزوم نظارت حکومت بر حسن انجام معاملات دارد. برای مثال می‌نویسند که امیرمؤمنان تازیانه‌ای در دست داشت و در بازار قدم می‌زد و اگر کسی کم فروشی می‌کرد یا در تجارت غش می‌نمود تنبیه می‌فرمود.

در اسلام بکار بردن کید در امور تجاری ممنوع است. در قرآن کریم می‌فرماید: «اموال یکدیگر را به ناشایست مخورید و آن را به رشوت به حاکمان مدهید تا بدان سبب اموال گروهی دیگر را به ناحق بخورید.» و در آیه دیگر می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اموال یکدیگر را به ناحق مخورید مگر آنکه تجارتی باشد که هر دو طرف بدان رضایت داده باشید.» در تجارت باید منطبق با کیل عمل کند حتی باید ترازویش سنگین باشد که می‌فرماید: «آنان که ترازویشان سنگین باشد خود رستگارانند و آنان که ترازویشان سبک باشد به خود زیان رسانیده‌اند و در جهنم خواهند ماند.» و امر خدا بر این است که «پیمانانه و ترازو را از روی عدل تمام کنید.» و می‌فرماید: «پیمانانه را تمام بپردازید و کم فروشی نکنید و با ترازوی درست وزن کنید، به مردم کم مدهید و بی‌باکانه در زمین فساد نکنید.» و در سوره مطفین آیه ویل برای کم فروشان نازل شده است که می‌فرماید: «وای بر کم فروشان، آنان که چون از مردم کیل می‌ستانند آن را پر می‌کنند و چون برای مردم می‌پیمایند یا می‌کشند از آن می‌کاهند. آیا اینان نمی‌دانند که زنده می‌شوند در آن روز بزرگ.» و باز می‌فرماید: «در پیمانانه و ترازو نقصان نکنید، اینک شما را در نعمت می‌بینیم و از روی که عذابش شما را فروگیرد بیمناکم. ای قوم، پیمانانه و ترازو را از روی عدل کامل ادا کنید و به مردم چیزهایشان را کم مدهید و چون تبه کاران در زمین فساد نکنید.» تمام این آیات دلالت بر وجوب رعایت صحت معامله دارد و می‌توان وظیفه نظارت بر حسن اجرای این آیات را از وظایف حکومت اسلامی در امور نظارت بر بازار دانست و لذا وصول هزینه‌های نظارتی نیز بر این اساس مشروع می‌باشد.

اصل جبران خسارت ناروا یا اصل جبران عمل خلاف^{۱۶} در حقوق داخلی نظام‌های مختلف حقوقی پذیرفته شده است و در قوانین آنها روش جبران خسارت نیز معین گردیده است. طبق تعریف کلی اگر شخصی با اقدام به عملی یا خودداری از انجام عملی به دیگری خسارت زند موظف است تا خسارت وارده را جبران نماید. از لحاظ حقوق بین‌الملل این جبران اقدامی است که به نفع یک کشور یا یک سازمان بین‌المللی صورت می‌گیرد تا خسارت متحمل شده را جبران نماید و هدف از این اقدام اعاده وضعیت قبل از خسارت می‌باشد. از این اصل در ماده ۳۷ قرارداد لاهه ۱۹۰۷ به عنوان یکی از اصول عمومی مورد قبول ملل متمدن نام برده شده است. این اصل در اسلام نیز در قالب مبحث فقهی ضمان مطرح و کاملاً پذیرفته شده است و هرگونه خسارت وارده از طرف فرد یا دولت به دیگری اعم از حیثه عمل خصوصی یا عمومی مستلزم اعاده وضعیت قبل از خسارت یا جبران خسارت وارده می‌باشد به نحوی که جبران عمل خلاف خاطی

¹⁶ - Reparation.

شود. اصالت این اصل در حقوق بین‌الملل خصوصی تا وقتی که طرفین شخصیت‌های حقیقی یا عینی هستند کمتر دچار تردید است و این اصل کلی (بدون توجه به مسائل مربوط به اثبات اصالت حق) در حقوق بین‌الملل اسلام به رسمیت شناخته شده است. در قرآن کریم آیات زیادی در مورد پاداش افراد آمده است و در همه این آیات جزا متناسب با جرم در نظر گرفته شده است.^{۱۷} به طور کلی قرآن کریم می‌فرماید: «هرکس در گرو کاری است که کرده است.»^{۱۸} این آیه در سوره جاثیه به قوم هم تعمیم داده شده است. می‌فرماید: «خود آن مردم به جزای اعمالی که مرتکب شده‌اند پاداش می‌بینند.»^{۱۹} شاید این آیه را دلیلی بر مسؤولیت قومی و گروهی و ملی دانست که آثار آن در مسائل بین‌المللی نیز قابل تسری است. در سوره قصص به این موضوع تصریح می‌شود که پاداش عمل نیک بهتر از آن است ولی جزای عمل بد به اندازه همان عمل خواهد بود. می‌فرماید: «هرکس که کار نیکی انجام دهد بهتر از آن را پاداش یابد و هر که مرتکب گناهی شود، پس آنان که مرتکب گناه شوند جز به اندازه عملشان مجازات نشوند.»^{۲۰} و در سوره شوری می‌فرماید: «جزای هر بدی بدی است همانند آن، پس کسی که عفو کند و صلح کند مزدش با خدا باشد.»^{۲۱}

بطور کلی یکی از روش‌های حل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی به روش «تحقیق» معروف است. در این روش با تحقیق و رسیدگی درباره وقایعی که مبنای اختلاف بوده و پس از اثبات تقصیر مقصر در رفع اختلافات اقدام می‌گردد. این روش در حقوق بین‌الملل معاصر به پیشنهاد روسیه در کنفرانس اول لاهه مورد توجه قرار گرفت و در کنفرانس دوم لاهه در ۱۹۰۷ مقررات مربوط به کمیسیون‌های بین‌المللی تحقیق تنظیم گردید. روش تحقیق کاملاً مورد تائید حقوق بین‌الملل اسلام قرار دارد و از مفهوم بسیاری از آیات می‌توان به اصولی بودن این روش در تحقق عدالت بین‌المللی و رفع مخاصمات بین دول پی‌برد. درباره تحقیق قبل از تصمیم و اقدام در اسلام دستور داده شده است. در سوره نساء می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید چون در راه خدا فتادید پس تحقیق (بررسی) کنید و به آن کس که بر شما سلام گوید نگوئید که مؤمن نیستی. شما بر خورداری از زندگی دنیا را می‌جوئید و غنیمت‌های بسیار نزد خداست. شما پیش از این چنان بودید ولی خدا بر شما منت نهاد پس بررسی کنید که خدا به اعمالتان آگاه است.»^{۲۲} این آیه دستور کلی به تحقیق در همه اموری است که در زندگانی مؤمنین پیش می‌آید. این معنی از تفسیر عبارت سَبِيلَ اللَّهِ (راه خدا) در آیه فوق بدست می‌آید. تعمیم شور و مشورت به مسئله داوری و حکمیت می‌رسد که کاربرد بسیار خوبی در حل مسائل بین‌المللی دارد.

در ارتباط با دسترسی به بازار باید اذعان داشت که در اسلام وظایف نظارتی و تنظیم بازار در حد مشخص و

۱۷ - سوره صافات، آیه ۳۹ «وَ مَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»، جز در برابر اعمالتان کیفر نخواهید دید. سوره زمر، آیه ۷۰ «وَ وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمَلَتْ» پاداش هرکسی برابر کردارش به تمامی ادا شود. سوره یس، آیه ۵۴ «وَ لَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»، و جز همانند کاری که کرده‌اید پاداش نمی‌بینید. سوره تحریم آیه ۶۷ و سوره طور، آیه ۱۶ «إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» شما را در برابر کارهایی که کرده‌اید مجازات می‌کنند. سوره واقعه آیه ۲۴، «جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»، پاداش به عمل انجام شده تعلق می‌گیرد.

۱۸ - سوره مدثر، آیه ۳۸. «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ».

۱۹ - سوره جاثیه، آیه ۱۴. «لِيُجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ».

۲۰ - سوره قصص، آیه ۸۴ «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَ مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِيْنَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ».

۲۱ - سوره شوری، آیه ۴۰: «وَ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَ أَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ».

۲۲ - سوره نساء آیه ۹۴. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَ لَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ أَلَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا».

محدود تعیین گردیده است و مانع از دسترسی به بازار نیست. در این ارتباط قاعده ضد احتکار فقط برای ارزاق مردم آن هم در صورت نیاز مبرم آنها مطرح است. این قاعده فقط در مورد قوت مردم که گندم تلقی می‌شود قابل اعمال است و قابلیت تعمیم به سایر کالاها را ندارد. این موضوع از مفهوم این آیه نیز قابل استنباط است که می‌فرماید^{۳۳}: «ما از چیزهای پاکیزه ای که روزی شما قرار دادیم بخورید و در آن زیاده روی نکنید که غضب من بر شما مباح می‌شود و هر که غضب من بر او حلول کند هلاک شده است». از طرف دیگر سیاست‌های تنظیم بازار در اسلام قابلیت تعمیم به نرخ‌گذاری و قیمت کالاها ندارند. در فرمان مالک اشتر درباره نظام قیمت‌گذاری می‌فرماید: «باید خرید و فروش آسان صورت پذیرد و با میزان عدل انجام گردد با نرخهای نه به زیان فروشنده و نه خریدار» مفهوم این عبارت از لحاظ اقتصادی بهینگی پارتو می‌باشد که از کارآئی بازار برخوردار است و در این حالت عمل معامله بر روی منحنی قرارداد در جعبه اجورث قرار دارد که در کتب اقتصاد خرد مسطور است. در این حالت به شرط رقابتی بودن بازارها عادلانه‌ترین توزیع اقتصادی از لحاظ کارآئی وجود خواهد داشت. لذا مفهوم کلام حضرت در این است که قیمت‌ها بایست توسط بازار تعیین شود و نه قیمت‌گذاری دولتی.

در این ارتباط باید گفت که اجرای سیاست‌های دسترسی به بازار در اسلام محدود به موارد ذکر شده است و نه بیش از آن. در اسلام مالکیت محترم است و حدود مالکیت نیز محصور نشده و فقط ویژگی‌هایی برای آن در نظر گرفته شده که منبعث از منشاء حصول مال می‌شود. در این ارتباط مال باید از محل مشروع احصاء شده باشد و داشتن مال نیز مورد اشکال نیست هرچند آیات قرآن عدم انفاق را سرزنش نموده‌اند ولی حکماً جز مالیات‌های شرعی متداول محدودیتی قانونی و شرعی که مستمسکی برای جلب و مصادره اموال دیگران باشد ذکر نشده است. بر این اساس مرز مالکیت مرز مشخصه مهمی در اسلام است که محدوده فعالیت افراد ملت و دولت را در عدم تعرض به مالکیت فردی مشخص می‌کند. تغییر این محدوده باید براساس توافق عمومی صورت پذیرد و مکانیزم‌های سیاسی و تقنینی باید برای جابجایی این مرز تعبیه نمود. و مسلماً جابجائی این مرز با نظر یکسویه حاکمیت نباید تحقق پذیرد. با توجه به این موضوع لازم است تا به مبحث مالکیت بعنوان یکی از اصلی‌ترین، پیچیده‌ترین و مبنایی‌ترین مباحث قابل طرح در اداره امور عمومی پردازیم. در حقوق عمومی عملاً تعریف مالکیت مرز تعامل میان دولت و ملت را تعریف می‌کند. به عبارت دیگر تعریف قبول شده از مالکیت است که بنای کلیه قوانین و چارچوب‌ها را در یک نظام سیاسی بنیان‌گذاری می‌نماید. تعریف مالکیت حیطة دخالت دولت در امور خصوصی افراد و همچنین حمایت ملت از دولت را مشخص می‌کند. زیرا دولت صاحب و مالک آن حقی است که از ایثار ملت در اختیار وی قرارداد شده است. جمله اخیر مبنای ایدئولوژیک قوی در اسلام دارد و حکومت اسلامی پس از تعیین واجبات و محرمات تا آن حد وارد امور داخلی مردم می‌شود که مردم بپذیرند. یعنی آراء، تصمیمات و نظر جمعی بر مبنای خرد جمعی جامعه مبنای جدا کردن حق از افراد و اعطای آن به حاکمیت به عنوان نماینده جامعه است.

مداخله کلی اسلام در فعالیت‌های اقتصادی افراد بر مبنای اصول مشخص استوار است از جمله موارد احترام به مالکیت افراد در همه زمینه‌ها به گونه‌ای منتج از حقوق طبیعی افراد است که آزادی انسانها را در داشتن اموال کسب شده از راه مشروع بیان می‌نماید. ولی در عوض دستورات اخلاقی مکملی وجود دارد که افراد را ترغیب می‌کند تا اموال

^{۳۳} - سوره طه آیه ۸۱ «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحِلِّ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى».

مملوک خود را کنز نمایند و در حد میسور در جهت رفاه عمومی جامعه و حمایت از اقشار و افراد ضعیف جامعه بکار برند و کفاره بسیاری از گناهان و استحباب بسیاری از اعمال در این ارتباط تعریف و افراد تشویق شده‌اند که بدان عمل نمایند.

یکی از اصول دیگر نهی مالکیت در موارد خاص است. لذا دارائی‌های کسب شده از برخی طرق را غیرمشروع می‌داند این موارد علاوه بر موارد غیر مشروعی است که در حقوق سایر کشورها دیده می‌شود. برای مثال منع ربا یا تولید و تجارت مسکرات و مواد مخدر و سایر کالاهای حرام از این قبیل است که در قلمرو معاملات ممنوع قرار می‌گیرند و در اسلام منع شده‌اند.

در غیر این جوازی در مورد مداخله در بازار و منع دسترسی به آن حتی در قیمت‌گذاری کالاها و خدمات مستند قرآنی دیده نمی‌شود هر چند برخی به استناد به سنت برخی مداخلات در قیمت‌گذاری کالاها و خدمات را بر می‌شمرند که با توجه به این آیه قرآن که فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید اموالتان را بین خودتان به باطل مخورید مگر اینکه تجارتی باشد که از آن راضی باشید و خودتان را نکشید همانا خداوند به شما رحیم است و هر کس از روی دشمنی و ستمگری چنین کند، پس او را به زودی در آتش دوزخ در آوریم، و این برای خدا آسان است.» این آیه مبین این است که عدم رضایت در تجارت به معنی باطل بودن آن است و تراضی طرفین شرط صحت آن می‌باشد و مسلماً مداخله شخص ثالث مانند دولت منجر به باطل شدن تجارت می‌گردد. یعنی اگر دولت اقدام به قیمت‌گذاری نماید هر چند طرف خریدار خشنود از این قیمت‌گذاری باشد ولی به دلیل عدم رضایت فروشنده شرط تراضی از بین می‌رود و اگر معامله انجام شود اکل باطل تلقی می‌گردد.

بلکه همانطور که در سوره بقره می‌فرماید: «و اگر توجه کنید اصل اموال شما متعلق به شماست نه ستم کنید و نه ستم بپذیرید». به عبارت دیگر این اصل از لحاظ ابعاد اقتصادی شرایط تعادل و قیمت بازار در مکانیزم عرضه و تقاضا را در اقتصاد مطرح می‌نماید که یکی از مفاهیم اساسی اقتصادی است. اگر دولت اقدام به قیمت‌گذاری کالا یا خدمت نماید عملاً منابع و سود تجارت یا تولید را از گروه تولیدکننده و فروشنده به گروه مصرف‌کننده و خریدار منتقل می‌نماید و این ظلم به تولیدکننده و عرضه‌کننده تلقی می‌گردد.

همانطور که ذکر آن رفت، در اسلام تولید و خرید و فروش شراب و مسکرات به قصد نهایی سکر ممنوع است زیرا شراب قوه عاقله را برای مدتی از کار می‌اندازد و معنی آن این است که فضیلت انسان که شعور در ادراکات خود است را برای مدتی تضعیف یا تعطیل می‌نماید. و بر این اساس شارع مقدس آن را منع فرمود. این منع به طریق اولی انواع گوناگون مواد مخدر را در بر می‌گیرد. تجارت مواد مخدر و بزرگترین تجارت غیرقانونی در جهان را تشکیل می‌دهد بطوری که درآمد خرید و فروش این مواد در برخی از سالها از درآمد فروش نفت در جهان پیشی گرفته است. دولت اسلام جوازی برای اقدام به خرید و فروش مواد مخدر یا حتی همکاری در توزیع این مواد ندارد. قرآن کریم می‌فرماید: «در نیکی و تقوی همکاری کنید و در گناه (یا اثم) و تجاوز همکاری نکنید.»^{۲۴} واژه اثم در آیه تحریم شراب هم آمده است و در آنجا از آن به «اثم کبیر» یا گناه بزرگ نام برده می‌شود. یعنی هرگونه تعاون و معاوتی در این «اثم کبیر» یعنی خرید و فروش مسکرات که به طریق اولی مواد مخدر را شامل می‌شود ممنوع است. در قرآن کریم می‌فرماید: «از تو از

^{۲۴} - سوره مائده آیه ۲، وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ.

شراب و قمار می‌پرسند، بگو در این دو گناه بزرگی (اثم کبیر) است و گناه (اثم) آنها بزرگتر از نفع آنهاست.»^{۲۵} تفسیر شریف بیان السَّعَادَة فی مقامات العبادَة برای اولین بار استعمال مواد مخدر و افیون را در شرح ذیل این آیه حرام اعلام می‌کند. فرموده‌اند:^{۲۶} «و تمام مست کننده‌ها چون زایل‌کننده تسخیر قوه عاقله هستند پس کار پیامبر ع باید نهی از آنها باشد چنانچه وارد شده: شریعتی از زمان آدم ع نبوده مگر اینکه از خمر نهی نکرده باشد. و در زایل شدن تدبیر و تسخیر عاقله مفاسد متعددی است و لذا خمر را ام الخبائث نامیده‌اند، ولی در آن منافع متعددی نیز هست از قبیل چاق کردن بدن و تحلیل غذا و روشنی اعضاء و باز کردن رگهای بسته شده و قوی کردن ذهن و صفاء قلب و تهییج حبّ و شوق و شجاع کردن نفس و منع بخل و غیر اینها. و اما استعمال دود افیون که در زمان ما شایع شده است از ویژگیهای آن این است که به تدریج قوه عاقله را از بین می‌برد به نحوی که دیگر بازگشتی بر آن نیست، به خلاف خمر، که با وجود آنکه قوه عاقله را در لحظه مستی زایل می‌کند ولی پس از آنکه شخص هوشیار شد عقل در نهایت تدبیر است و سایر نیروها در او در نهایت قوت و سرعت در امتثال (قوه) عاقله قرار می‌گیرند، ولی کشیدن دود افیون قوه عاقله را ذاتاً از تدبیر باز می‌دارد و قوه و اهمه که جهت درک معانی جزئی آفریده شده تا آلام و لذات اخروی را درک کرده و سبب شوق گردیده تا از ادراک معانی موجب تحریک بسوی آخرت باشد را مانع می‌شود. و (قوه) متخیله که آفریده شده تا در معانی و صورتها تصرف کرده تا جهت تکمیل جذب و دفع در معاش و معاد فرد بعضی (صور) را با بعضی دیگر ببیند، را منع می‌نماید. و قوه خیال که آفریده شده تا حافظ صور حسن تدبیر معاش و تحصیل معاد و خوبی رفتار با بندگان باشد به تباهی می‌کشاند. و قوه شوقیه که مرکب سیر او به سوی آخرت و کمک کننده امر او در دنیا است، و قوه محرکه که مرکب (قوه) شوقیه و اعصاب است که آن نیز مرکب (قوه) محرکه است از حرکت باز می‌دارد. بالاخره همه این قوا با استعمال افیون ضعیف و حقوق بسیاری تعطیل می‌شود. علاوه بر این به بدن ضرر می‌زند و مال را تلف می‌سازد و زیان آن به بدن برای هرکسی محسوس است به نحوی که از سیمای آنان شناخته می‌شود و احتیاج به معرف ندارد و سبب آن این است که دود افیون با کیفیتی که دارد ضدّ حیات بوده و خاموش کننده حرارت غریزی است و رطوبت غریزی را خشک می‌کند، و منغذهای اعضاء بدن که رطوبت‌های غریبه و رطوبت غریزی معینه را به خارج می‌فرستد و نگهدارنده حرارت غریزی است که آن نیز به حیات کمک کرده و آن را نگه می‌دارد می‌بندد، و رطوبت‌های غریبه حرارت غریزی را از بین می‌برد و خدای تعالی با حکمت خویش جرم ریه را جسمی متخلخل قرار داده تا رطوبتهایی را که در فضای سینه از بخارهایی که از معده و کبد و قلب متصاعد می‌شود را به خود گرفته و خارج کند، تا آن رطوبتها جمع نشود که سبب تعفن و موجب ابتلا به مرض سینه و زخم و دمل و ذات‌الجنب و ذات‌الصدر و ذات‌الکبد، و ذات‌الریه گردد. دود افیون ریه را ضخیم و کلفت کرده و منافذ آن را می‌گیرد، و در نتیجه آنطور که شایسته است رطوبتها خشک نمی‌شود و موجب پیدایش مرضهای ذکر شده می‌گردد. ما بسیاری از کسانی که مبتلا به دود افیون بودند دیدیم که به این مرضها گرفتار شدند و به هلاکت رسیدند. پس در دود تریاک مفاسد خمر وجود دارد، و عوض منافع خمر ضررهای دیگری نیز در آن هست. پس باید حرمت استعمال تریاک از چند وجه شدیدتر از حرمت خمر باشد پس لعنت خدا بر او و استعمال کننده آن. پس اثم گاهی بر ارتکاب چیزی که نهی شده اطلاق می‌شود که همان اثم شرعی است و گاهی بر چیزی که

^{۲۵} - سورة بقره، آیه ۲۱۹، یَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَ اِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا.

^{۲۶} - بیان السَّعَادَة فی مقامات العبادَة. جلد دوم ترجمه، صص ۴۶۰ - ۴۵۰.

در آن منقصت نفس است اطلاق می‌شود و همین معنی در اینجا مقصود است، زیرا که آیه از مقلّمات نهی است، نه اینکه آن آیه بعد از نهی از خمر و قمار نازل شده باشد و علت نقصان نفس انسان به سبب ارتکاب آن دو (خمر و قمار) را بیان کردیم و شأن نزول آیه و اخباری که درباره آن وارد شده در کتابهای مفصل مذکور است و هر کس که بخواهد به آنها مراجعه کند.»

مفاد این اصل بر اساس شرح فوق به کلیه اثم‌ها حتی مسائل اخلاقی نیز قابل تسری و تعمیم است که از ذکر بیشتر در مورد آن خودداری می‌نمائیم ولی فقط باید گفت که یکی از معضلات جهان کنونی تجارت‌های غیراخلاقی است که حجم عظیمی از کل تجارت جهان را به خود اختصاص داده که بنابر تعبیرات فوق از موارد افساد در زمین تلقی می‌شوند و برای دولت اسلام قابل انجام نیستند.

اصول ارشادی

اصولاً بشریت باید به این خرد رسیده باشد که منافع وی در تعامل مثبت با دیگر ابناء بشر به نفع خود او و سایرین است و هرگاه این تعقل به مقصود برسد در تعامل مثبت با دیگر کشورها اندکی درنگ نخواهد کرد. به راحتی می‌توان با تعمیم استدلال‌های منطقی و ریاضی در نظریات اقتصاد رفاه و مرتبط ساختن آن با تجارت به این موضوع رسید که حذف محدودیت‌ها و موانع تجارت منجر به افزایش کارایی و رفاه همه آحاد جوامع می‌شود. لذا در این جهت می‌توان به موارد کلی زیر اشاره نمود:

۱. کشیدن و پررنگ داشتن مرزها منجر به ایجاد اعتباری مجازی در تمیز ملت‌ها شده و هرچه این مرزها کمرنگ‌تر گردند تفاوت حقوقی و فرهنگی ملت‌ها و ستیز دولت‌ها کمتر خواهد شد.
۲. ایثار از اهداف ملی برای حصول منافع بین‌المللی بالاتر، در چارچوب مفاد این کنوانسیون منجر به منافع ملی بیشتر ملت‌ها خواهد شد.
۳. محدودیت‌های متقابل دولت‌ها در برابر شرکای تجاری خود در مجموع منجر به کاهش توسعه و رشد و رفاه ملت‌ها می‌شود و لذا ایجاد جهانی عاری از موانع تجاری منجر به بهبود وضع ملت‌های جهان می‌شود.
۴. از لحاظ اقتصادی برخلاف نظریه‌های عامیانه و از لحاظ نظریات تخصصی اقتصاد تجارت بین‌الملل می‌توان ثابت نمود که نفع انسانها در تعالی جملگی بشریت است.
۵. هرج و مرج در بازرگانی و تامین مالی بین‌المللی می‌تواند به همه کشورهای جهان آسیب جدی برساند.
۶. موج بودن بازارها هزینه سرمایه را بالا برده و دولت‌ها را وادار ساخته است تا سیاست‌های متقابل اتخاذ نمایند. این سیاست‌ها هزینه‌های طرف‌های درگیر را افزون نموده و از کارایی بازارها می‌کاهد.
۷. تجارت جهانی با رفع موانع موجود بر سر راه مبادلات بین‌المللی توسعه می‌یابد و اشتغال، تولید، درآمد واقعی و رفاه و ارتقاء سطح زندگی با توسعه تجارت جهانی افزایش می‌یابد.
۸. اشتراک منافع در تجارت اصل اساسی تنظیم روابط تجاری است.
۹. حذف تعرفه‌های گمرکی بر وضعیت رقابتی صنایع، اشتغال، تخصیص منابع، بودجه دولت و غیره موضوعی است که در شرایط رقابت بین‌المللی از اهمیت بسزائی برخوردار خواهد شد.
۱۰. در حال حاضر دوران مقررات زدایی در دهکده جهانی و در بازارهای داخلی و خارجی فرا رسیده است.

۱۱. شکستهای اقتصادی کشورها را می‌توان به دلیل عوامل متعددی دانست که محدودیت‌های تجاری از موارد مهم آنها می‌باشد.
۱۲. سیاست‌های آزادسازی و جهانی‌سازی در کشورها منجر به تغییرات ساختاری و اصلاحات گسترده اقتصادی و اجتماعی در همه کشورها خواهد شد.
۱۳. خصوصی‌سازی، آزادسازی و بازار رقابتی انعطاف‌پذیر منجر به افزایش کارایی همه اقتصادهای جهان می‌گردد.
۱۴. تعرفه‌ها، سهمیه‌ها، تبعیض و سایر موانع تجاری مشکلات زیادی از قبیل کسری موازنه پرداختها، کاهش ارزش پول و بیکاری و جلوگیری از توسعه و رشد و رفاه اقتصادی را برای طرف‌های تجاری فراهم می‌آورد.
۱۵. شیوه مذاکره کالا به کالا زمان‌بر، تبعیض‌آمیز، نامتقارن و ناکارآمد است. پذیرش اصل کاهش عمومی و حذف یکباره محدودیت‌ها و موانع به جای شیوه مذاکره کالا به کالا بسیار کارتر خواهد بود.
۱۶. حجم زیادتر و افزایش دائمی درآمد واقعی و تقاضای مؤثر در همه کشورها با حذف موانع و محدودیت‌های تجاری قابل حصول خواهد بود.
۱۷. انعطاف‌پذیری بازار و آزادی جابجائی نیروی کار موضوع تقسیم بین‌المللی کار را پدید می‌آورد.
۱۸. توسعه و گسترش تولید و تجارت کالا و خدمات در همه کشورها از عوارض رفع موانع تجاری تلقی می‌گردد.
۱۹. سیستم تجارت پیشنهادی این کنوانسیون حرکت به سوی استفاده بهینه و کارا از منابع موجود در جهان را آغاز خواهد کرد.
۲۰. حفظ و حراست از محیط زیست با سیستم تجارت پیشنهادی این کنوانسیون قابل حصول‌تر می‌باشد.
۲۱. افزایش سهم کشورهای در حال توسعه، مخصوصاً کشورهایی که بهره‌ بسیار اندکی از توسعه داشته‌اند و شناسائی حق مشروع آنها در دستیابی به توسعه اقتصادی می‌تواند در ابعاد مختلف سیستم تجارت پیشنهادی این کنوانسیون مدّ نظر قرار گیرد.
۲۲. هر عضو این کنوانسیون به راحتی می‌تواند وارد بازار کشوری شود که رسماً عضو این کنوانسیون است.
۲۳. هر نوع محدودیتی که برای یک کالای در یک کشور در نظر گرفته شود، همان محدودیت برای همه کشورها باید منظور گردد.
۲۴. دسترسی مداوم به بازارهای عضو کنوانسیون با شرایط تجاری مطمئن و تثبیت شده برای همه اعضاء قابل فراهم شدن خواهد بود.
۲۵. تسهیل تجاری برای کشور عضو بدون اینکه با تک‌تک آنها قرارداد دوجانبه منعقد کند، فراهم می‌گردد.
۲۶. سیستم تجارت پیشنهادی این کنوانسیون نقطه حرکت خوبی برای اصلاح ساختار اقتصادی و تجاری همه کشورهای عضو و بخصوص کشورهای توسعه نیافته خواهد بود.
۲۷. امکان بررسی و ارزیابی تأثیر سیاست‌ها بر نظام تجاری جهان در سیستم تجارت پیشنهادی این کنوانسیون قابل تحقق است.
۲۸. سیستم تجارت پیشنهادی این کنوانسیون سبب افزایش شفافیت و شناخت سیاست‌ها و رویه‌های تجاری کشورها از طریق نظارت پیوسته بر آن خواهد شد.
۲۹. سیستم تجارت پیشنهادی این کنوانسیون به بالا بردن کیفیت مباحث و بررسی‌های عمومی و بین‌المللی درباره

موضوعات تجارت بین‌الملل و مرتبط با آن منجر خواهد شد.

اصول اجرایی

شاید اگر کشورها طی یک موافقت جمعی می‌پذیرفتند که مرزهای میان خود را بردارند لزومی به ذکر اصول زیر نمی‌بود ولی تا وقتی مرزهای اعتباری ملل عالم را از یکدیگر به صورت تصنعی جدا ساخته است قبول شرایط مبادله بین آنها طبق قواعد خاص ضروری است. لذا در این بخش به ذکر اصولی می‌پردازیم که کشورهای پذیرنده متحداً به قبول آنها در این کنوانسیون می‌پردازند. این اصول برای اعضا لازم الاجرا می‌باشند:

- ۱- اساس این کنوانسیون بر مبنای برخورد تجاری بدون مانع و یکسان متقابل برای همه متعاهدین است.^{۲۷}
- ۲- گات و سازمان تجارت جهانی به عنوان یک حرکت مهم بین‌المللی در طول عمر بشر بوده و غایت اهداف آنها در نهایت با اصول این کنوانسیون منطبق است. باید ضمن حفظ و استفاده از دستاوردهای آنها، این کنوانسیون را در ارتباط مستقیم و در نهایت ادغام با سازمان تجارت جهانی قرار داد.
- ۳- لازم است تا کلیه کشورها موانع غیر تعرفه‌ای خود را از میان بردارند. موانع غیر تعرفه‌ای آنقدر زیاد است که شمارش آنها در این مقال هنوز احصاء تمامی موارد را نمی‌کند و هر کشور با هر سلیقه‌ای معمولاً موانعی خلق نموده و می‌نماید که همگی آنها مانع تجارت آزاد می‌باشند.^{۲۸}
- ۴- حذف تعرفه‌ها را می‌توان بر طبق یک توافق بین‌المللی و پذیرفتن یک کنوانسیون اعمال نمود. همه کشورهای متعاقد و عضو کنوانسیون می‌پذیرند تا در مقطع زمانی خاصی تمام تعرفه‌های خود را برای دیگر متعاهدین تبدیل به تعرفه صفر نمایند و از سوی دیگر کلیه موانع غیر تعرفه‌ای خود را منطبق با اصول و رویه‌های سازمان تجارت جهانی برای متعاهدین در این کنوانسیون از میان برداشته یا به حد قابل قبول عمومی توافق شده تقلیل دهند. حذف تعرفه‌ها بایست بر جمیع حقوق و عوارض گمرکی و بازرگانی و سایر مالیاتهای مرتبط اعمال گردد.^{۲۹}
- ۵- محدودیت‌های کمی واردات از جمله موانع تجارت هستند. همه دولت‌های متعاقد در کنوانسیون پیشنهادی متعهد می‌شوند تا محدودیت‌های کمی واردات را حذف نمایند. مقررات محدودیت‌های مقداری و استثنائات^{۳۰} آن باید

²⁷ http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm

^{۲۸} طبق اصل آزادسازی تجارت و ماده ۱۱ گات ۱۹۹۴ هیچ یک از اعضاء حق ندارند جز تعرفه‌های گمرکی و مالیات‌ها، محدودیت‌های دیگری را در واردات و یا صادرات کالاها به وجود آورند. این محدودیت‌ها شامل کلیه محدودیت‌ها از قبیل سهمیه بندی واردات و صادرات و الزام به اخذ مجوز و سیاست‌های نرخ ارز و غیره می‌گردد. اصل آزاد سازی تجاری از طریق رفع تدریجی موانع غیر تعرفه‌ای و تبدیل آن به تعرفه‌ها، تثبیت سقف تعرفه‌ها و تعهد به کاهش تدریجی سطح تعرفه‌ها صورت می‌گیرد.

Understanding the WTO: the agreements: antidumping, subsidies, safeguards: contingencies, etc, WTO, Switzerland.

<http://www.wto.org/english/thewto-e/whatis-e/tif-e/agrm8-e.htm>

http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm9_e.htm

²⁹ - Trebillock & Howse The Regulation of international trade (London, Routledge, 1995) P73-90.

هر کشور که عضو سازمان تجارت جهانی می‌شود علاوه بر الحاق به موافقتنامه‌های چند جانبه سازمان وارد مذاکرات دو یا چند جانبه با دیگر اعضا می‌گردد و تعرفه‌های خود را کاهش می‌دهد. حداکثر میزان تعرفه در جدول تعرفه‌های کشور وارد می‌شود و حق ندارد بیش از آن تعرفه‌ای اخذ نماید. کشورها متعهد می‌گردند بتدریج تعرفه‌ها را کاهش دهند.

^{۳۰} اعمال برخی استثنائات در تعهدات قبول شده برای حفظ نظم عمومی، اخلاق و بهداشت انسان و حیوان و غیره از اصول ملّ نظر موافقتنامه‌های سازمان تجارت جهانی می‌باشد.

تدوین گردد.

۶- اصل تجارت عادلانه یا منصفانه^{۳۱} برای ایجاد زمینه‌ای برای رقابت کارآ با حذف موانع مختل کننده تجارت همچون یارانه‌های غیرمجاز، فروش زیر قیمت کالا و سایر موارد آسیب‌زننده به تولید و تجارت کشورهاست. این اصل باید با توجه به مفاد این کنوانسیون بازنویسی شود.

۷- بطور کلی مالیات‌های داخلی کشورها بر فروش کالاهای وارداتی نوعی اصابت مالیاتی شبیه به تعرفه دارد لذا باید سیستم‌های مالیاتی کشورهای عضو این کنوانسیون به گونه‌ای اصلاح شوند تا اعمال مالیات بر کالاهای وارداتی اثر تعرفه نیابد. براین اساس باید ضمن یکسان سازی نرخ‌های مالیاتی در کشورهای عضو، مالیات بر سود ناشی از فروش کالا بصورت مالیات بر ارزش افزوده اخذ گردد و اگر بر فروش یک کالا یا خدمتی در یک کشور مالیات اخذ شد برای اخذ مالیات در کشور بعدی ارزش افزوده جدید مبنای محاسبه مالیات قرار گیرد.

۸- همینطور لازم است تا مالیات بر درآمد نیروی کار طبق توافقی بین‌المللی یکسان گردد. این موضوع مانع از ایجاد مزیت‌های نسبی تصنعی می‌گردد.

۹- با توجه به ملاحظات فوق می‌توان پیشنهاد مالیات عشر بر ارزش افزوده را در دستور کار این کنوانسیون قرار داد. مالیات عشر^{۳۲} بر ارزش افزوده به معنی اخذ ده درصد درآمد خالص (ارزش افزوده) حاصله در هر فعالیت اقتصادی و در جریان همه معاملات و جبران خدمات کارکنان و پرداخت به عوامل تولید (داخلی و خارجی) می‌باشد. این امر باعث کاهش پیچیدگی، بی‌عدالتی و فرار مالیاتی و بیش از آن خواهد شد.

۱۰- مفاد بسیاری از موافقتنامه‌های سازمان تجارت جهانی پس از اصلاح آنان با توجه به غایت مد نظر موافقتنامه‌های مزبور در جهت تسهیل تجاری قابل درج در مواد این کنوانسیون می‌باشد.

۱۱- لازم است تا مقررات جامع نوینی در ارتباط با انواع کیده‌های تجاری تدوین گردد. این مقررات بایست انواع کیده‌های تجاری ظاهرالصلاح نظیر دامپینگ، ضد دامپینگ،^{۳۳} بایکوت و امبارگو را در برگیرد و دول متعاقد خود را

---

^{۳۱} این اصل از اصول بنیادین سازمان تجارت جهانی می‌باشد. در موافقتنامه‌های سازمان تجارت جهانی راه‌حلهای در مقابل تجارت غیر عادلانه از طریق ابزارهای دفاعی همچون وضع عوارض جبرانی یا اقدام ضد قیمت شکنی (ضددامپینگ) یا اعمال حفاظت‌ها می‌باشد.

^{۳۲} یکی از نرخهای مهم در مبحث مالیات‌ها در طول عمر بشر عشر است. عشریه مترادف با واژه «ما-عشر» (Ma-Asher) و با واژه آسوری «عیش-رو-یو» (Ish-Ru-U) خراجی جنسی بر مبنای یک دهم بوده و نیز مالیاتی اجباری منسوب به حضرت موسی ع در تورات است. در تفسیر مجموع قوانین همورابی متعلق به ۱۷۸۰ سال پیش از میلاد مسیح، مزد دستگیری برده فراری را عشر ارزش متوسط آن احتساب می‌کند و عشریه را میزان حق الاجاره زمین برای خدا می‌داند. در قانون مانو نوشته شده ۱۵۰۰ سال قبل از میلاد مسیح به پرداخت عشریه بعنوان مالیات پرداختنی به پادشاه اشاره شده است. در منتخبات کنفسیوس در ۵۰۰ سال قبل از میلاد مسیح از عشریه به عنوان مالیات رایج ذکر می‌شود. در تاریخ هروودت که حدود ۴۳۰ سال قبل از میلاد مسیح نوشته شده و در کتب آریستوفن در ۴۲۴ و ۴۲۲ سال قبل از میلاد به عشریه اشاره می‌شود و در قانون اساسی آتن نوشته ارسطو در ۳۲۸ سال پیش از میلاد مسیح آمده است که پیزسترآتوس عشریه را بر تمام محصولات کشاورزی وضع نمود. لفظ معشار به همین معنی در قرآن کریم آمده است در متون انگلیسی از واژه‌های one-tenth و tithe برای عشریه استفاده می‌شود.

برای توضیحات بیشتر نگاه کنید به: بیدآباد، بیژن. عشریه در مالیه اسلام، پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ایران، ۱۳۸۳، تهران. <http://www.bidabad.com/doc/malyat-oshr.pdf>

^{۳۳} ماده ۶ موافقتنامه گات کشورها را مجاز به اتخاذ عملیات ضددامپینگ می‌نماید یعنی کشورها اصول مربوط به تعرفه‌های محدود کننده را بشکنند. براساس موافقتنامه رویه‌های ضد دامپینگ محصولی زیر قیمت (دامپینگ شده) محسوب می‌شود که قیمت صادراتی آن کمتر از قیمت اخذ شده برای همان نوع محصول در کشور صادر کننده باشد. این موافقتنامه، قیمت شکنی را فی‌نفسه محکوم نمی‌کند و عوارض ضد قیمت

ملزم به رعایت آن گردانند.

۱۲- دولت‌ها نباید از وجه تهدید برای حق حاکمیت خود بهانه‌هایی در محدودیت تجارت ایجاد نمایند. هر چند اصول اعتقادی و فرهنگی ملل باید مورد احترام باشد. مقررات لازم در این ارتباط باید تدوین گردد.

۱۳- مقررات رفع محدودیت از جابجائی عوامل تولید، تکنولوژی، محصولات و مواد اولیه مدون گردد. در این ارتباط مسائل مهاجرت و محدودیت‌های آن باید به نحوی با توافق اعضاء مرتفع و مقرراتی برای آن تدوین گردد. همانطور که کشورهای در حال توسعه مرزهای خود را در قبال کالاها و خدمات کشورهای توسعه یافته باز می‌نمایند در عوض کشورهای توسعه یافته نیز ورود کارگران را به کشورهای خود ممنوع نمی‌نمایند. این موضوع ترکیب کار و سرمایه را در کشورهای توسعه یافته اصلاح می‌کند. باید برای رفع مسائل حاشیه‌ای ایجاد شده راه حل مناسب و مقررات اشتغال بر مبنای آزادی جابجایی نیروی کار و حفظ حقوق کارگران در صحنه بین‌المللی تدوین گردد.

۱۴- مقررات لازم برای ایجاد شرایط رقابت کامل در بازارهای عوامل تولید و کالاها و خدمات تدوین گردد.

۱۵- مقررات حذف عوارض بر حمل و نقل و ارتباطات تدوین شود.

۱۶- مقررات دسترسی آزاد به بازارهای کشورهای متعاقد تدوین شود.

۱۷- اصل دول کامله الوداد^{۳۴} (رفتار برابر با یکدیگر) در موافقتنامه گات به معنی اعطای بهترین وضعیت تجاری اعطا شده به هر عضو به دیگر اعضاست گرچه بسیار پسندیده است ولی هنوز اثر کافی ندارد. این اصل باید در ارتباط با مفاد این کنوانسیون مورد توجه قرار گیرد.

۱۸- شرط رفتار ملی^{۳۵} بدین معنی است که پس از عبور از مرز و پرداخت حقوق و عوارض مربوطه تبعیضی بین کالا و عرضه کننده کالای خارجی با کالا و عرضه کننده کالای داخلی صورت نگیرد.

۱۹- قراردادهای چندجانبه هر چند تجارت چند طرف تجاری خاص را تسهیل می‌نماید ولی فضای تجارت بین‌الملل را پیچیده می‌نماید که خود سبب ناکارائی و افزایش هزینه تجارت می‌شود. در مقررات جدید لازم است تا محسنات این نوع قراردادها را برای همه متعاهدین کنوانسیون در نظر گرفت.

۲۰- تنظیم روابط تجاری باید بر اساس رقابت سالم شکل بگیرد. در مقابل رقابت ناقص، انحصار و رقابت ناسالم باید حذف و یا محدود شود. حیطة این رقابت بایست طبق مقررات تفصیلی مشخص شود.

۲۱- دولت‌ها به منظور جذب سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی، ضمن انجام اقداماتی نظیر اعطاء مشوق‌های مالی، تخفیفات و بخشودگی‌های مالیاتی، تامین خدمات ترجیحی و غیره، مجموعه‌ای از الزامات و شرایط را در جهت

شکنی نمی‌تواند صرفاً به این دلیل که محصولی زیر قیمت است، وضع شود. لیکن مقرر می‌دارد که چنانچه پس از تحقیقی که به درخواست صنعت داخلی کشور وارد کننده آغاز شده، احراز شود قیمت شکنی صورت گرفته است و واردات کالای مربوطه زیر قیمت بازار موجب وارد آمدن یا خطر وارد آمدن صدمه قابل توجهی به صنعت داخلی تولید کننده محصول مشابه و یا تاخیر مهم در ایجاد آن صنعت شده است و میان واردات زیر قیمت و لطمه وارده رابطه علی وجود دارد، آنگاه این عوارض می‌تواند وضع شود.

³⁴- Most Favoured Nations

^{۳۵} در هر دو موافقتنامه گات و موافقتنامه تأسیس سازمان تجارت جهانی این اصل تصریح دارد. ماده ۱ موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت ۱۹۹۴ و ماده ۲ موافقتنامه عمومی راجع به تجارت خدمات، هر دو به صراحت رفتارهای تبعیض آمیز را منع کرده‌اند. طبق این مواد کالا و خدمات وارداتی به کشورهای عضو باید مشمول مقرراتی مشابه و یکسان با همه اعضاء باشد که همان شرط دول کامله الوداد است.

ترغیب این نوع سرمایه گذاری مقرر می‌دارند. این الزامات در برگیرنده ضوابطی نظیر ضابطه محتوی داخلی، ضابطه الزام ساخت، ضابطه عملکرد صادرات، انتقال تکنولوژی و غیره است که مجموعاً شرایط ورود سرمایه خارجی به کشور میزبان را تشکیل می‌دهند. چنانچه این اقدامات سرمایه گذاری به تجارت کالاها مربوط شوند، اقدامات سرمایه گذاری مرتبط با تجارت نامیده می‌شوند.^{۳۶} لازم است مقررات سرمایه گذاری بین‌المللی با توجه به اصول این کنوانسیون بازنویسی و تدوین گردد.^{۳۷}

۲۲- کشورهای پیشرفته بعزت ورود رقبا جدید به بازارهای جهانی (بویژه کشورهای تازه صنعتی شده) و افزایش نگرانی آنها در از دست دادن تدریجی قدرت رقابتی خود در حیطه‌هایی که در آنها از مزیت نسبی برخوردارند، مالکیت معنوی را بعنوان اساس مزیت‌های نسبی جدید خود مطرح و آن را در قالب توافقات بین‌المللی قاعده‌مند ساختند. از آنجا که تکنولوژی‌های پیشرفته و دانش بکار رفته در این تکنولوژی‌ها اساس مزیت‌های نسبی و رقابتی کشورهای پیشرفته را تشکیل می‌دهد، قطعاً حمایت‌های پیش‌بینی شده در موافقتنامه حقوق مالکیت معنوی^{۳۸} مرتبط

^{۳۶} - در خلال سال‌های اولیه مذاکرات دور اروگوئه، برخی از کشورهای پیشرفته تلاش کردند تا ضمن کسب توافق بین‌المللی در خصوص رعایت اصول حق تاسیس و رفتار ملی نسبت به شرکت‌های فراملیتی، این اصول را به نظام تجاری چندجانبه مرتبط سازند. شرکت‌های بزرگ چندملیتی برای سالها سعی کرده‌اند به هر کشوری که می‌خواهند وارد شده، کارخانه یا فعالیت‌های تولیدی و معدنی آغاز کنند و تقاضا کنند که با آنها نظیر بنگاه‌های داخلی رفتار شود و هیچ‌گونه مقررات محدودکننده‌ای بر آنها در خصوص اینکه از کجا داده‌های خود را تهیه کنند و یا نیروی کار را از کجا استخدام نمایند وجود نداشته باشد.

موافقتنامه ضوابط سرمایه گذاری تجاری سازمان تجارت جهانی شامل اقداماتی است که تجارت کالاها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و با دقت بر این موضوع که برخی اقدامات محدودکننده محل تجارت هستند و کشورهای عضو نباید اقدام تبعیض آمیزی را برای خارجی‌ان و یا محصولات خارجی بکار گیرند اقدامات سرمایه گذاری را که منجر به محدود کردن مقادیر کمی می‌شود نیز غیرقانونی می‌داند. این موافقتنامه، تعهدات جدیدی را برای کشورها مقرر نمی‌دارد، بلکه اقدامات سرمایه گذاری که با تعهدات کشورها در زمینه رعایت رفتار ملی در مورد وضع مالیات و مقررات داخلی و حذف محدودیت‌های کمی مغایرت دارد را ممنوع می‌سازد.

استثنائاتی نظیر اخلاق عمومی، امنیت ملی، حفظ محیط زیست و غیره در موافقتنامه اقدامات سرمایه گذاری مرتبط با تجارت نیز قابل استناد می‌باشند. در این موافقتنامه بکارگیری آن دسته از ضوابط سرمایه گذاری تجاری که با مقررات مواد ۳ (اصل رفتار ملی) و ۱۱ (اصل حذف کلی محدودیت‌های مقداری) گات ۱۹۹۴ مغایرت دارند، ممنوع اعلام شده است.

The world trade organization and its multilateral trade agreements (GATT, GATS, TRIPS, TRIMs, etc.) Keith Ferguson
<http://www.peaceandjustice.org/issues/econojustice/gl.wto3.html>
http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm

^{۳۷} موافقتنامه پیشنهادی چندجانبه سرمایه گذاری و تجارت سازمان تجارت جهانی برخی از جنبه‌های دسترسی آزاد سرمایه گذاران خارجی به تمام بخشهای داخلی کشورهای عضو به جز صنایع دفاعی و استثنائات محدود را در بر دارد.

^{۳۸} موافقتنامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (TRIPS) یکی از سه رکن اصلی موافقتنامه‌های سازمان تجارت جهانی (موافقتنامه‌های مربوط به تجارت کالا، موافقتنامه مربوط به تجارت خدمات، موافقتنامه مربوط به حقوق مالکیت فکری) است و از جامعترین و کاملترین موافقتنامه‌ها در خصوص حقوق مالکیت فکری به شمار می‌آید که تاکنون در سطح بین‌المللی وجود داشته است.

موافقتنامه TRIPS از نظر پوشش، انواع مختلف حقوق مالکیت فکری از قبیل حق نسخه برداری و حقوق جانبی (حقوق اجرا کنندگان، تولید کنندگان آثار صوتی، و سازمانهای پخش رادیو تلویزیونی)، علائم تجاری، علائم جغرافیایی، طرحهای صنعتی، حق اختراع، طرحهای ساخت مدارهای یکپارچه چپ‌ها (IC) و اطلاعات افشاء نشده را شامل می‌گردد و ضمن تعیین استانداردهای حداقلی به برخی از کنوانسیونهای سازمان جهانی مالکیت فکری (WIPO) از قبیل کنوانسیون پاریس برای حمایت از مالکیت صنعتی، کنوانسیون برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری، کنوانسیون بین‌المللی حمایت از اجراکنندگان و تولید کنندگان آثار صوتی و سازمانهای پخش رادیو تلویزیونی

با تجارت، بیشترین منافع را برای این کشورها بدنبال دارد. در مقابل کشورهای در حال توسعه که عموماً از این مزیت برخوردار نیستند، ضمن اینکه باید حق الاختراع (Royalty) بیشتری به خارجی‌ان پردازند، برای محصولات که تحت لیسانس (Loyalty) ساخته می‌شوند نیز باید قیمت بالاتری پرداخت کنند. حقوق مالکیت معنوی و تجارت در دارایی فکری باید با اصولی سهل‌تر و نگاهی وسیع و غیربخیلانه و با حقوقی محدود بازتعریف شود.

۲۳- مقررات عدم تبعیض و رفتارهای مبتنی بر آن^{۳۹} باید بطور شفاف تدوین گردد.

۲۴- هرگونه رویه اعطای تخفیف یا امتیاز باید طبق مقررات تدوین شده و یکسان برای عموم کشورهای متعاقد باشد.

۲۵- سیستم بررسی و پایش منظم در مورد سیاستهای تجاری اعضا برای شفاف ساختن رژیمهای تجاری تدوین و تأسیس شود.^{۴۰}

۲۶- تسهیل تجاری به معنی ساده‌سازی و هماهنگ‌سازی رویه‌های تجاری بین‌المللی است. منظور از رویه‌های تجاری فعالیت‌ها، اقدامات و تشریفات مرتبط با جمع‌آوری، ارائه، تبادل و پردازش داده‌ها برای حرکت کالاها در عرصه

(کنوانسیون رم) و معاهده مالکیت فکری در خصوص طرحهای ساخت مدارهای یکپارچه (معاهده واشنگتن) اشاره نموده و مقررات ماهوی آنها را لازم‌الاجرا دانسته است. از طرفی با تأکید بر مسأله اجرا به مواردی از قبیل رویه‌های اداری، مدنی و کیفری اشاره نموده و قواعدی را در خصوص اقدامات موقتی و تأمین و رویه‌های خاصی را جهت اجرا در مرزها بیان می‌دارد. این موافقتنامه در خصوص حل و فصل دعاوی میان اعضای سازمان تجارت جهانی، رکن حل اختلاف را صالح در رسیدگی دانسته و برابر تفاهم نامه حل اختلاف، موضوع به رکن حل اختلاف ارجاع و در آنجا رای نهایی صادر خواهد شد.

طبق ماده ۲۷ موافقتنامه، تمامی اختراعات اعم از تولیدات یا مراحل پردازش در کلیه زمینه‌های تکنولوژیک و بدون اعمال تبعیض بر حسب مکان اختراع و اینکه محصول وارداتی است یا تولید داخلی، باید مورد حمایت قرار گیرند. طبق این ماده هرگونه برخورد متفاوت با اختراعات براساس مکانی که اختراع در آنجا صورت گرفته غیرمجاز می‌باشد. البته این حمایت‌ها شامل اختراعاتی نمی‌گردد که بهره‌برداری تجاری از آنها به دلیل نظم عمومی و اخلاقی ممنوع شده باشد. اختراعاتی که برای زندگی انسان، حیوان و نبات و نیز محیط زیست مضر باشند مشمول حمایت قرار ندارند. در زمینه کپی رایت و حقوق مربوطه، در موافقتنامه تصریح شده است که اعضا باید مقررات اساسی کنوانسیون برن را (تجدید نظر شده در سال ۱۹۷۱) در زمینه حمایت از آثار ادبی و هنری بپذیرند. در این موافقتنامه، کپی رایت به برنامه‌های کامپیوتری نیز تعمیم داده شده تا همچون آثار ادبی و هنری مورد حمایت قرار گیرند.

این موافقتنامه از جمله مواردی است که در آن منافع کشورهای توسعه‌یافته حفظ می‌شود و در مقابل منافع کشورهای در حال توسعه از این بابت در انتقال دانش و علم و تکنولوژی محدود می‌گردد.

^{۳۹} در موافقتنامه گات و موافقتنامه تأسیس سازمان تجارت جهانی اصل عدم تبعیض که خود به دو قسمت دول کامله الوداد (MFN) و رفتار ملی (National Treatment) تقسیم می‌شود.

ماده ۱ موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت ۱۹۹۴ و ماده ۲ موافقتنامه عمومی راجع به تجارت خدمات، هر دو به صراحت رفتارهای تبعیض‌آمیز را منع کرده‌اند. طبق این مواد کالا و خدمات وارداتی به کشورهای عضو باید مشمول مقرراتی مشابه و یکسان با همه اعضا که همان شرط دول کامله الوداد می‌باشد است.

طبق ماده ۳ موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت رفتار تبعیض‌آمیز نسبت به کالاهای وارداتی در مقابل کالاهای داخلی ممنوع است. طبق این ماده کشورهای عضو از اتخاذ آن دسته از سیاستهای داخلی که به اعطای امتیازات و مساعدت‌ها نسبت به کالاهای مشابه وارداتی منجر شود منع شده‌اند. مثلاً نمی‌توانند بر تولیدات داخلی مشابه کالاهای وارداتی مالیات کمتری وضع نمایند.

^{۴۰} یکی از وظایف سازمان تجارت جهانی بررسی متناوب سیاست تجاری کشورهای عضو می‌باشد و در این ارتباط گزارش‌های منظمی از این بررسیها منتشر می‌کند. در چارچوب سازمان تجارت جهانی این کار از دو طریق: الزام دولتها به مطلع ساختن سازمان و کشورهای عضو از سیاست‌ها و قوانین خود و انجام بررسی‌های منظم درباره تک‌تک کشورهای عضو و سیاست‌های تجاری آنها صورت می‌پذیرد.

تجارت بین‌الملل می‌باشد. مجموعه وسیعی از فعالیتها از جمله رویه‌های واردات و صادرات (مانند قوانین و تشریفات گمرکی و صدور مجوز) تشریفات حمل و نقل، پرداختها، بیمه و دیگر اقدامات مالی در دایره شمول مفهوم تسهیل تجاری قرار می‌گیرند.^{۴۱} تسهیل تجاری شامل ایجاد نقطه تجاری در کشورها، بهبود اسناد مورد نیاز و رویه‌های گمرکی از جمله ترخیص کالا، استانداردها، بازرسی گمرکی از جهت بهداشت حیوانی و نباتی و کنترل کیفیت است.^{۴۲} مقررات تسهیل تجاری با توجه به مفاد این کنوانسیون نیاز به تدوین دارد.

۲۷- لازم است تا اصول تجارت در خدمات نظیر حمل و نقل، مسافرت، بانکداری، بیمه، ارتباطات، مشاوره و غیر آن براساس مقررات یکسان و با اصول پیشنهادی این کنوانسیون تدوین گردد.

۲۸- توافقات میان چند طرف^{۴۳} در همه زمینه‌ها را می‌توان طبق مقررات تدوینی به توافقات همگانی و یکسان برای همه تبدیل نمود.

۲۹- مقررات شفافیت خریدهای دولتی^{۴۴} بدون هرگونه تبعیض و تمایز و با شفافیت کامل برای خریدار و فروشنده و براساس مناقصه‌های بین‌المللی تدوین گردد. رویه‌های مناقصه باید باز باشد و به تمامی متقاضیان فرصت ورود به این تجارت را بدهد و امکان چالش برای بازندگان مناقصه را نیز فراهم نماید. قوانین و رویه‌های خرید دولتی باید در اختیار همگان باشد.

۳۰- جریان دریافت و پرداخت‌های مالی باید مطابق با جریان معاملات کالاها و خدمات بسهولت اتفاق بیافتد. بر این

---

^{۴۱} مؤلفه‌هایی از این تعریف هم اکنون در سازمان تجارت جهانی وجود دارد که می‌تواند مبنای شکل‌گیری موافقتنامه‌ای جدید و یا گسترش دایره شمول مواد و موافقتنامه‌های فعلی باشد. ماده ۵ درباره آزادی ترانزیت، ماده ۷ درباره ارزشیابی گمرکی، ماده ۸ درباره عوارض و تشریفات مربوط به واردات و صادرات و ماده ۱۰ مربوط به انتشار و اجرای مقررات تجاری از گات و موافقتنامه‌های ارزش‌گذاری گمرکی، رویه‌های صدور مجوز ورود، بازرسی قبل از حمل، قواعد مبداء، موانع فنی فرا راه تجارت و موافقتنامه راجع به اعمال اقدامات بهداشتی و بهداشت نباتی زمینه‌هایی در سازمان تجارت جهانی هستند که هر کدام به نحوی به تسهیل تجاری می‌پردازند.

دبیرخانه سازمان تجارت جهانی طی گزارشی ۱۵ سازمان مختلف که فعالیت آنها به نوعی به موضوع تسهیل تجاری مرتبط می‌شود را نام می‌برد و از آن میان می‌توان به آنکتاد (UNCTAD) یوان سیفکت (UNCEFACT) و سازمان گمرکات جهانی (WCO) اشاره نمود.

کمیته تجارت کالایی در سازمان تجارت جهانی مواردی نظیر کاغذ بازی بیش از اندازه، فقدان اتوماسیون و استفاده کم و ناصحیح از تکنولوژی اطلاعاتی، شفاف و ثابت نبودن الزامات و مقررات صادرات و واردات، مقررات بی‌دلیل و نامناسب خصوصاً فقدان نظام نظارتی و قدیمی بودن و عدم همکاری گمرک و دیگر دواير دولتی را در زمینه تجارت بین‌الملل و تسهیل تجاری را حائز اهمیت می‌داند.

^{۴۲} سازمان تجارت جهانی در جهت رفع موانع غیرتعرفه‌ای در تجارت، موارد تسهیل تجاری را مورد توجه قرار می‌دهد.

^{۴۳} Plurilateral Agreements

^{۴۴} موافقتنامه خرید دولتی یک موافقتنامه «میان چند طرف» (Plurilateral) می‌باشد که بر خلاف موافقتنامه‌های چند جانبه (Multilateral) سازمان تجارت جهانی، عضویت در آن برای اعضای این سازمان اختیاری است. با توجه به سهم عمده خریدهای دولتی در تجارت بین‌الملل، کشورهای توسعه یافته عضو این موافقتنامه بر آن شدند تا زمینه تعمیم حداقل تعهدات در زمینه خریدهای دولتی را به همه اعضای سازمان تجارت جهانی تعمیم دهند. در این ارتباط اجلاس وزرای سنگاپور (۱۹۹۶) تصمیم به ایجاد «گروه کاری شفافیت خریدهای دولتی» گرفت تا با انجام مطالعاتی در زمینه رویه‌های خرید دولتی مقدمات تدوین موافقتنامه چندجانبه‌ای را در این زمینه فراهم آورد. تنوع نظرات و اصطلاحات منافع کشورهای شرکت‌کننده در جلسات گروه کاری شفافیت به حدی زیاد بود که چشم‌انداز حصول اجماع در زمینه تدوین یک موافقتنامه با ابهام مواجه شد.

اجلاس وزرای دوحه بر این نکته تأکید نمود که مذاکرات جاری شفافیت خریدهای دولتی محدود به جنبه‌های شفافیت بوده و متعرض اختیار کشورها در زمینه اعطای ترجیحات به محصولات و عرضه‌کنندگان داخلی خود در جریان خریدهای دولتی نخواهد شد.

اساس آزادی انتقالات مالی و سایر ضوابط مکمل^{۴۵} باید براساس همین هدف و نه جریان‌ات آسیب‌رسان نقل و انتقالات مالی تدوین شوند. بسیاری از جابجایی‌های سرمایه در جهان امروز با مقاصد انتفاعی آسیب‌رسان و یا فشارهای سیاسی-اقتصادی صورت می‌پذیرد که باید در مقررات مرتبط، احصاء و راهکارهای ایمن‌سازی از پیش تدوین گردد.

۳۱- لازم است تا برای تسهیل و ساده‌سازی امر تجارت رویه‌های صدور و مجوز واردات در همه کشورها براساس مقررات بین‌المللی مدون یکسان گردد. تدوین مقررات تجاری و حقوق و تشریفات وابسته به صادرات و واردات از جمله موارد قابل توجه در این مقررات است.

۳۲- لازم است تا مقررات لازم برای اطمینان از سلامت مواد غذایی وارداتی تدوین گردد تا بتوان مطمئن بود که محدود کردن واردات به بهانه سلامتی مواد غذایی و گیاهی به منظور حمایت از تولیدکنندگان داخلی وضع نشده است.^{۴۶}

۳۳- ایجاد شرایط مناسب برای حمایت و حفاظت از بهداشت انسانها، حیوانات و نباتات لازم و ضروری است ولی متعاهدین نباید اقدامات مزبور را وسیله تبعیض دلخواه یا غیر قابل توجیه میان اعضا قرار دهند و یا محدودیت پنهان تجاری ایجاد کنند. مجموعه‌ای از قواعد و اصولی باید تدوین گردند که به اعضا اطمینان دهد که اقدامات تجاری بهداشتی اتخاذ شده موجه بوده و در برگیرنده موانع غیرموجه برای تجارت بین‌المللی نیست.^{۴۷}

۳۴- مقررات لازم برای شفافیت بخشیدن به مقررات تجاری^{۴۸} باید با توجه به مفاد این کنوانسیون تدوین گردد.

---

^{۴۵} در موافقتنامه پیشنهادی چندجانبه سرمایه‌گذاری و تجارت سازمان تجارت جهانی به برخی از این وجوه اشاره شده است.
^{۴۶} موافقتنامه بهداشت مواد غذایی، حیوانات، گیاهان و استانداردها (SPA, SPS) (Sanitary and Phytosanitary Agreement) به کشورها اجازه می‌دهد که استانداردهای خود را وضع نمایند اما در عین حال این استانداردها باید علمی باشند و تا حدی وضع شوند که برای سلامت انسان، حیوان و گیاه لازم هستند و نباید بین کشورها تبعیض قائل شوند. کشورهای عضو تشویق شده‌اند که از استانداردهای بین‌المللی استفاده کنند و در صورتی که مایل باشند از استانداردهای بالاتر استفاده کنند.

موافقتنامه SPS اقدامات موقتی احتیاطی (Precautionary Measures) را مجاز می‌داند. همچنین موافقتنامه به کشورها اجازه می‌دهد که از استانداردهای متفاوت و روش‌های مختلف برای بازرسی کالاها استفاده کنند. در صورتی که یک کشور صادرکننده بتواند نشان دهد که اقداماتی که بکار می‌برد برای صادرات دارای همان سطح و استاندارد قابل قبول سلامتی در کشور واردکننده باشد در این صورت انتظار می‌رود که کشور وارد کننده استانداردهای کشور صادرکننده را بپذیرد. دولت‌ها باید هر گونه تغییر در مقررات سلامتی و بهداشتی را از قبل اعلام کنند. این موافقتنامه اعضا را ترغیب نموده تا از استانداردهای بین‌المللی و مقررات فنی هماهنگ استفاده کنند ولی آنها را مکلف به تبعیت از این استانداردها نمی‌نماید. توصیه به رعایت قواعد کمسیون تنظیم مجموعه قوانین مواد غذایی (CODEX) و توصیه به مشارکت در دفتر بین‌المللی بیماری‌های مسری حیوانی (OIDE) و کنوانسیون بین‌المللی حفظ نباتات از این جمله است. در موافقتنامه تصریح شده که کشورها مادامی که توجیه و ادله منطقی برای این اقدامات و استانداردهای حمایتی داشته باشند نمی‌توان از آنها جلوگیری نمود.

^{۴۷} موافقتنامه اقدامات بهداشتی و بهداشت نباتی سازمان تجارت جهانی بر این موضوع اذعان دارد. این موافقتنامه کشورهای عضو را وادار به تبعیت از استانداردهای واحدی نمی‌کند، بلکه اجازه می‌دهد کشورها با توجه به شرایط اقتصادی، اجتماعی و اقلیمی خود استانداردهای مناسبی برای حفاظت از بهداشت و حیات انسان و حیوان و نبات بکار گیرند. اما در عین حال از این کشورها می‌خواهد نسبت به رعایت شفافیت و اطلاع رسانی مناسب به اعضا در مورد استانداردها و مقررات فنی خود اقدام نمایند. علاوه بر این از کشورهای عضو درخواست شده برای استانداردهای خود مبنای علمی قابل دفاع در نظر بگیرند.

^{۴۸} طبق ماده ۱۰ موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت ۱۹۹۴ کلیه قوانین و مقررات و تصمیمات قضایی و دستورالعمل‌های اداری که به وسیله هر یک از کشورها برقرار شده است و به نحوی در فروش، توزیع و حمل و نقل و بیمه و انبارداری و مونتاژ کالاها تاثیر داشته باشد باید شفاف

- ۳۵- مقررات کنوانسیون بایست به گونه‌ای تدوین گردد که با ملاحظه اصل قابلیت پیش‌بینی^{۴۹} رفتار تجاری متعاهدین آنها را ملزم به رفتاری قابل پیش‌بینی نماید.
- ۳۶- تدوین مقررات مربوط به بنگاههای تجاری اعم از دولتی و غیردولتی که این مؤسسات را به رفتاری غیر تبعیض آمیز و رعایت شفافیت در تبادل اطلاعات مکلف نماید.
- ۳۷- قالب تعهدات خاص کشورها تعریف و مقررات آن تدوین گردد.
- ۳۸- رعایت اصل حفظ رفتار ویژه با کشورهایی که کمترین درجه توسعه یافتگی را دارند^{۵۰} برای تقویت شرایط مبادله لاقفل تا حصول مرحله‌ای از توسعه یافتگی ضروری است. مقررات مربوط به این اصل می‌بایست براساس اصول این کنوانسیون بازنویسی و تدوین گردد.
- ۳۹- مقررات ارشادی ظرفیت‌سازی و همکاری فنی در بخش تجارت و بخش‌های مربوطه بالاخص در ارتباط با کشورهای در حال توسعه قابل طرح در مفاد این کنوانسیون می‌باشد.
- ۴۰- تجارت الکترونیک شامل توزیع، بازاریابی، فروش یا تحویل کالاها و خدمات توسط ابزارهای الکترونیکی است و تجارت محصولات از طریق اینترنت مستلزم تغییراتی در قواعد تجارت کالاها و خدمات و مالکیت فکری در سازمان تجارت جهانی است. سازوکار و مقررات قابل اتکاء و امن در تجارت الکترونیکی با توجه به استانداردهای فناوری اطلاعات و نقل و انتقال داده‌ها و سیستم‌های پشتیبان بر اساس مفاد این کنوانسیون قابل طرح است.
- ۴۱- مقررات مرتبط با تجارت و انتقال فن‌آوری با توجه به مفاد این کنوانسیون تدوین گردد.
- ۴۲- مقررات فنی و استانداردهای صنعتی بسیار مهم هستند اما از کشوری به کشور دیگر متفاوتند. استانداردهای متفاوت تجار و تولیدکنندگان را با مشکل مواجه می‌سازد. به علاوه چنانچه استانداردها بطور دلخواه وضع شوند می‌توانند به عنوان بهانه‌ای برای حمایت از صنایع داخلی وضع شده و مانعی برای توسعه تجارت باشند.^{۵۱} بر این اساس باید تا

شود. در مقررات ماده ۳ موافقتنامه عمومی این امر درباره تجارت خدمات نیز الزامی شده است.

^{۴۹} اصل قابلیت پیش‌بینی همراه با اصل عدم تبعیض، اصل شفافیت از اصول کلیدی گات است.

^{۵۰} این اصل مدّ نظر سازمان تجارت جهانی بوده و برای همیاری با کشورهای در حال توسعه در تحمیل تغییرات کمتر و انجام اصلاحات در مدتی طولانی‌تر، و بصورتی یک طرفه مطرح شده است.

^{۵۱} - موافقتنامه موانع فنی فرا راه تجارت (TBT) Technical Barriers to Trade Agreement ضمن تقویت قوانین موجود استانداردها، الزام می‌نماید که موضوعاتی از قبیل مشخصات فنی، استانداردها، رویه‌های مربوط به ارزیابی، مطابقت و آزمایش نباید به شکل ناعادلانه‌ای منجر به ایجاد موانع بر سر راه تجارت گردند. به عبارت دیگر مقررات فنی نباید بیش از حدی که برای تحقق یک هدف مشروع ضرورت دارد، محدود کننده تجارت باشند. این موافقتنامه برای کشورها این حق را قائل می‌شود که استانداردهای مورد نظر خود را وضع تا منافع مصرف کنندگان را تأمین کنند. به علاوه اعضا از اتخاذ اقدامات لازم برای تأمین استانداردها منع نشده‌اند. اما برای آن که از تنوع بسیار زیاد مقررات فنی جلوگیری شود موافقتنامه کشورهای عضو را ترغیب می‌کند که از استانداردهای بین‌المللی استفاده کنند. به علاوه موافقتنامه اذعان می‌دارد که پروسه‌هایی که برای تعیین آنکه آیا یک کالا با استانداردهای داخلی تطابق دارد یا خیر باید عادلانه و قابل اعمال باشد و هرگونه پروسه‌ای را که به کالاهای داخلی مزیت غیرعادلانه بدهد نامطلوب می‌داند. همچنین موافقتنامه کشورها را تشویق می‌کند که پروسه تست و آزمون استاندارد در کشورهای دیگر را مورد ارزیابی قرار دهند. تولیدکنندگان و صادرکنندگان باید از آخرین استانداردهای موجود در بازار آگاه باشند و تمام کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی ملزم به تأسیس مراکزی بر آزمون استانداردهای کالاهای وارداتی هستند.

طبق ماده ۲۰ موافقتنامه گات هرگونه اقدام ضروری برای حفظ حیات، سلامت انسان، حیوان و نبات و همچنین هرگونه ممنوعیت یا محدودیت وارداتی یا صادراتی که برای اجرای استانداردها یا مقررات طبقه بندی، درجه بندی یا بازاریابی کالاها در تجارت بین‌المللی ضرورت دارند

حد امکان مقررات متحد الشکلی برای هماهنگ سازی مقررات فنی، استانداردها و رویه‌های ارزیابی، تأییدیه متقابل و مقررات ناظر بر حسن انجام کار تدوین کرد.

۴۳- حمایت‌های یارانه‌ای از صادرات باید محاسبه و در طول زمان حذف شوند و تنها حمایت‌هایی که آثار اختلالی بر تجارت یا تولید نداشته باشند از کاهش معاف هستند. سیاست‌های حمایتی خاصی از جمله قیمت‌های تضمینی خرید محصولات اساسی، حفظ و تثبیت حداقل قیمت‌ها و غیره می‌باشد.^{۵۲}

۴۴- با توجه به نقش خدمات در تجارت کالا و حجم قابل توجه تجارت خدمات از کل تجارت جهان، نیاز به یک چارچوب حقوقی منسجم در خصوص تجارت خدمات منطبق با مفاد این کنوانسیون احساس می‌شود.^{۵۳}

مجاز دانسته شده است. مشروط به آنکه این اقدامات برای تبعیض و یا اقدامات حمایتی مورد استفاده قرار نگیرد. به علاوه دو موافقتنامه سازمان تجارت جهانی در خصوص سلامتی غذا و گیاهان و حیوانات و استانداردهای محصولات طراحی شده است.

Understanding the WTO: the agreements standards and safety, WTO Switzerland.

<http://www.wto.org/english/thewto-e/whatis-e/tif-e/agrm4-e.htm>

^{۵۲} در طول تاریخ گات، یارانه‌ها یکی از دلایل عمده تنش‌ها و اختلافات تجاری میان کشورها بوده که این امر عمدتاً بخاطر فقدان یک توافق بین‌المللی در خصوص نقش مناسب دولت‌ها در حمایت از سرمایه‌گذاری، تولید و تجارت بوده است. طبق ماده ۱۶ موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت (گات ۱۹۴۷) استفاده از یارانه‌های صادراتی محدود شده است و در مقابل تعدادی از کشورها به استناد ماده ۶ گات، و به منظور جلوگیری از وارد آمدن خسارات مادی به صنایع داخلی خود (از ناحیه صادرات یارانه داده شده)، نسبت به وضع عوارض جبرانی اقدام نموده‌اند. در «قانون یارانه‌ها» مصوب مذاکرات دور توکیو مواد ۶ و ۱۶ گات تعبیر مجدد شده، راه‌های وضع عوارض جبرانی به طور کاملتری تعریف گشتند.

موافقتنامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی که در مذاکرات دور اروگوئه منعقد گردید و کلیه اعضای سازمان تجارت جهانی را در بر می‌گیرد. در این موافقتنامه یارانه یک کمک مالی تعریف می‌شود که توسط دولت یا هر رکن دولتی به شرکت‌ها یا صنایع معینی اعطا می‌شود. این کمک مالی شامل پرداخت مستقیم وجوه، انتقالات مستقیم (نظیر ضمانت‌های وام)، مشوق‌های مالی، اعتبارات مالیاتی، کالاها و خدمات دولتی (باستثنای خدمات زیربنایی) یا هر نوع حمایت قیمتی و درآمدی می‌باشد. محورهای عمده موافقتنامه اخیر شامل تعریف و دسته‌بندی یارانه‌ها می‌شود که در طبقات یارانه‌های ممنوع (شامل یارانه‌های صادراتی و یارانه‌هایی می‌شوند که استفاده از کالاهای داخلی را در مقابل واردات با صرفه‌تر می‌سازد)، یارانه‌های قابل تعقیب (Actionable)، (که باعث وارد آمدن خسارت به صنایع داخلی اعضای دیگر شوند یا مزایا و امتیازات اعطایی را خنثی و بلا اثر گردانند و یا منجر به تبعیض جدی در منافع تجاری سایر اعضای گردند) و یارانه‌های مجاز (کمک به فعالیت‌های تحقیقاتی موسسات آموزشی یا تحقیقاتی بر اساس قرارداد با بنگاه‌ها مشروط بر قواعد خاص) قرار می‌گیرد. بخش عمده‌ای از موافقتنامه، اختصاص به راه‌های جبران خسارت رویه‌های اداری اقامه دعوی، راه‌های اثبات و ارائه ادله و همچنین ساختار ناظر بر موضوعات مرتبط با موافقتنامه دارد.

^{۵۳} موافقتنامه تجارت خدمات (GATS)، در برگیرنده اصول و قواعد چند جانبه‌ای برای تجارت خدمات با هدف آزاد سازی تدریجی آن و به عنوان وسیله‌ای برای رشد اقتصادی تمامی طرف‌های تجاری و توسعه کشورهای در حال توسعه می‌باشد. در این موافقتنامه از کشورها خواسته شده ضمن فراهم کردن تسهیلات لازم برای مشارکت بیشتر در تجارت بین‌المللی خدمات، ظرفیت داخلی بخش خدمات و کارآیی و رقابت پذیری آن را تقویت کنند.

موافقتنامه عمومی تجارت خدمات برای تعهدات خاص هر بخش در مورد دسترسی به بازار، رفتار ملی و دیگر تعهدات اضافی که موضوع مذاکرات معینی است و در جدول تعهدات قید می‌شود، تمایز قابل شده است. این موافقتنامه مرهون تلاش کشورهای در حال توسعه است. پذیرش چارچوب موافقتنامه به عنوان قبول تعهدات کلی، به منزله اعطای امتیاز جهت دسترسی به بخش خدماتی خاص نمی‌باشد. بلکه قبول تعهدات در مورد هر بخش خدمات و اعطای امتیاز دسترسی دیگر اعضای گات به آن بخش موضوعی است که در مذاکرات مربوط به تنظیم جداول تعهدات هر کشور و به تناسب بخش‌ها و یا زیربخش‌هایی که آزاد سازی آنها با استراتژی‌های توسعه کشورها سازگاری دارد مورد بحث قرار می‌گیرد. در موافقتنامه تجارت خدمات این حق برای کشورهای در حال توسعه پذیرفته شده که می‌توانند آزادسازی

- ۴۵- تدابیر زیست محیطی موثر بر تجارت شامل استفاده از روشهای تولید و فرآوری در حیطه قابل قبول مقررات زیست محیطی، الزامات بسته‌بندی، نصب برجسب زیست محیطی و مالیاتهای وضع شده برای اهداف زیست محیطی بایست در قالب مقرراتی متکی بر مصرف پایدار و تولید پایدار و توسعه پایدار تدوین گردد.^{۵۴}
- ۴۶- ارزش گذاری گمرکی برای همه کشورها بر طبق مقررات یکسان صورت گیرد.^{۵۵}
- ۴۷- نهاد و سیستم حل اختلاف بر مبنای پیشنهادات و مقررات این کنوانسیون تأسیس گردد.^{۵۶}

بخش‌های خدماتی خود را مشروط به انجام اقداماتی از سوی دیگر اعضای (بویژه کشورهای پیشرفته) کنند که آنها را در تقویت بخش‌های خدماتیشان - مثلاً از طریق دسترسی به شبکه‌های اطلاعاتی و کانال‌های توزیع یا دسترسی به تکنولوژی - کمک نمایند. بر مبنای این موافقتنامه خدمات به ۱۲ بخش و ۱۵۵ زیر بخش تقسیم شده اند که از مهمترین آنها می‌توان خدمات مالی (بانک و بیمه)، مخابرات، حمل و نقل، ساختمان، گردشگری، خدمات بازرگانی و خدمات حرفه‌ای را نام برد. ساختار موافقتنامه خدمات انعطاف‌پذیر است و کشورها می‌توانند بر اساس نتایج مذاکرات خود با سایر اعضا سازمان در برخی بخشها و شیوه‌های عرضه خدمات، تعهداتی را بپذیرند و مقررات داخلی خود را در آن بخشها با مفاد موافقتنامه سازگار نمایند. اصول این موافقتنامه شامل اصل دولتهای کامله الوداد، رفتار ملی و شفافیت می‌باشد.

^{۵۴} مسائل مبتلابه محیط زیست ناشی از فعالیت‌های تجاری از مواردی بوده که هم در گات و هم در سازمان تجارت جهانی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است از این میان می‌توان به مقدمه موافقتنامه تأسیس سازمان تجارت جهانی اشاره نمود که مقرر می‌دارد اعضا تصدیق می‌کنند که تلاشهای تجاری بین خود را با هدف توسعه پایدار و در پی حفظ و حراست از محیط زیست، تقویت نمایند. سازمان تجارت جهانی فقط به موضوعات تجاری می‌پردازد و موضوعات زیست محیطی فقط زمانی مورد توجه قرار می‌گیرند که تأثیر بسزایی بر تجارت داشته باشند. در حال حاضر حدود ۲۰۰ موافقتنامه بین‌المللی خارج از سازمان تجارت جهانی وجود دارد که به موضوعات زیست محیطی مربوط می‌باشند که بر تجارت تأثیر دارند از این میان می‌توان به پروتکل مونترال درباره حمایت از لایه ازن و کنوانسیون بازل درباره حمل و نقل مواد زائد خطرناک از طریق مرزهای بین‌المللی اشاره نمود.

^{۵۵} با توجه به نقش گمرکات در تجارت خارجی کشورها بعنوان خط مقدم نقاط تماس تجاری، نحوه ارزش گذاری کالاهای وارداتی و یا صادراتی همواره مورد توجه و دستمایه اختلافات تجاری برای کشورها بوده است. برآورد آزاد ارزش یک محصول در گمرکات مشکلاتی را برای واردکنندگان دربردارد که ممکن است به اندازه تعرفه‌های گمرکی سخت و محدودکننده باشد. موافقتنامه ارزشگذاری گمرکی سازمان تجارت جهانی بر روی ارزیابی کالاها در گمرکات با این هدف طراحی شد که یک سیستم ارزیابی عادلانه، متحدالشکل و بیطرف را در گمرکات اعمال نماید، سیستمی که مطابق با واقعیت‌های تجاری و اعمال رویه‌های خودسرانه و دلخواهانه را در ارزیابی ممنوع می‌کند. طبق ماده ۱۸ این موافقتنامه، یک کمیته ارزشگذاری گمرکی مرکب از نمایندگان هر یک از اعضا و نیز یک کمیته فنی ارزشگذاری گمرکی تحت نظارت شورای همکاری گمرکی (CCC) تشکیل خواهد شد.

^{۵۶} معمولاً اختلاف زمانی بروز می‌کند که عضوی معتقد باشد عضو دیگر یکی از تعهداتش را نقض کرده است. با توجه به اینکه هدف مکانیسم حل اختلاف تضمین راه حلی مثبت برای اختلافات است، در تفاهمنامه سازمان تجارت جهانی مقرر شده طرفین قبل از مطرح کردن قضیه نزد رکن حل اختلاف باید در این خصوص با یکدیگر مشورت کنند. بعلاوه طرفین می‌توانند به منظور دستیابی به راه حل مرضی الطرفین، از دیرکل درخواست مساعدت نمایند. در صورت شکست تلاشها برای حل اختلاف از طریق مشورت، شاک می‌تواند از رکن حل اختلاف درخواست تشکیل هیأت رسیدگی نماید. هیأت رسیدگی ظرف مهلت مقرر به قضیه رسیدگی و به رکن اعلام می‌نماید. رکن گزارش را تصویب خواهد کرد مگر اینکه اجماع برخلاف آن باشد یا تقاضای استیناف شود. استیناف محدود به موضوعات حقوقی مطرح شده در گزارش هیأت رسیدگی می‌باشد. رکن دائمی استیناف نیز ظرف مهلت خاصی گزارش خود را به رکن حل اختلاف تقدیم می‌کند. هنگامی که مشخص شد اقدامات یک عضو با مقررات موافقتنامه‌ها مغایرت دارد، ابتدا رکن حل اختلاف از عضو مذکور می‌خواهد که از اقدامات مزبور دست بردارد و در صورتی که عملی نباشد، جبران به عنوان اقدامی موقتی تا زمان توقف اقدامات خاطی اعمال می‌شود. آخرین تدبیری که تفاهمنامه در اختیار عضوی که به رویه‌های حل اختلاف متوسل شده قرار می‌دهد، امکان تعلیق اجرای امتیازات یا سایر تعهدات

- ۴۸- اصول و مقررات حمایت از بخشهایی که در کوتاه مدت با افزایش رقابت خارجی مواجهند تدوین گردد. در این ارتباط بر خورد ویژه و متفاوت با کشورهای در حال توسعه از اهمیت خاصی برخوردار است.
- ۴۹- آزادی ترانزیت یکی از ابزارهای لازم در تجارت بین‌الملل است و هر مانعی بر سر راه آزادی ترانزیت منجر به ناکارایی در تجارت می‌شود. لازم است تا مقررات رفع موانع ترانزیت برای کشورهای متعاقد با توجه به مفاد این کنوانسیون و در جهت یکسانسازی مقررات مربوط به آن تدوین گردد.
- ۵۰- مقررات ملاحظاتی ترتیبات منطقه‌ای با توجه به مفاد این کنوانسیون تدوین گردد.
- ۵۱- مقررات مربوط به اقدامات حمایتی و اضطراری با توجه به مفاد این کنوانسیون تدوین گردد.^{۵۷} توافق در خصوص حفاظت‌ها (تدابیر اضطراری در مورد واردات) باید بدون اعمال سؤنیت با تنظیم استانداردهای مشخص تنظیم گردد.
- ۵۲- پدیده گرسنگی در سطح بین‌المللی و میزان تلفات ناشی از آن ماسوای منافع تجاری کشورها قرار دارد. در این ارتباط مقررات ممنوعیت احتکار بین‌المللی ارزاق و الزام خوراک‌رسانی به گرسنگان در ارتباط با تجارت بایست بصورتی مدون گردد که حقوق حیاتی انسان‌ها در سرتاسر سیاره زمین تأمین گردد.^{۵۸}

مندرج در موافقتنامه‌های تحت پوشش بر مبنای تبعیضی در مقابل عضو دیگر است به شرط اینکه رکن حل اختلاف اجازه چنین اقداماتی را بدهد. بعلاوه رکن حل اختلاف بر اجرای توصیه‌ها و احکام مصوب، نظارت خواهد داشت.

^{۵۷} موافقتنامه حفاظت‌ها در کنار موافقتنامه ضد قیمت شکنی (ضد دامپینگ) و نیز بخشی از موافقتنامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی، موافقتنامه‌های ناظر بر اتخاذ اقدامات واکنشی یک جانبه تجاری در سازمان تجارت جهانی را که گاه حمایت‌های اقتضایی نیز خوانده می‌شوند تشکیل می‌دهد. این اقدامات به منظور مقابله با رقابت غیر منصفانه و یا مواجهه با شرایط اضطراری به کار بسته می‌شوند. موافقتنامه حفاظت‌ها اصول اتخاذ اقدامات حفاظتی را که در ماده ۱۹ گات گنجانده شده است، تبیین می‌کند. این اقدامات حفاظتی، اقداماتی اضطراری هستند که یک کشور عضو موقتاً در شرایطی که افزایش واردات لطمه جدی به یک صنعت داخلی آن وارد می‌سازد به کار می‌بندد. این اقدامات در دو قالب افزایش تعرفه به بالاتر از نرخهای تثبیت شده و نیز اعمال محدودیت‌های مقداری صورت می‌گیرد و استثنایی مهم بر دو قاعده کلی گات محسوب می‌شود. اقدامات حفاظتی گاه شروط فرار نیز خوانده می‌شوند چرا که در این شرایط کشور عضو قادر است از برخی تعهدات خود بگریزد. موافقتنامه حفاظت‌ها ضمن تاکید بر رعایت اصل دول کامله الوداد و تعهد کشورها نسبت به ممنوعیت و حذف توافقات موسوم به خودداری‌های داوطلبانه صادراتی و ترتیبات بازاریابی منظم (OMA) و دیگر اقدامات مشابه، مورد پذیرش اعضای گات واقع شده است. در موافقتنامه حفاظت‌ها، ضوابط دقیقی برای تعیین خسارت و رابطه علی میان واردات و صنعت خسارت دیده در نظر گرفته شده است.

هریک از موافقتنامه‌های بخشی سازمان تجارت جهانی (کشاورزی، منسوجات و خدمات) اقدامات حفاظتی خاص خود را دارند. بعلاوه در مواد دیگر گات، اقدامات حفاظتی مربوط به ترازپرداختها و نیز اقدامات حفاظتی با اهداف توسعه‌ای گنجانده شده و این موافقتنامه تمامی بخش‌ها را تحت پوشش قرار نمی‌دهد و بطور مثال بخش‌های منسوجات و پوشاک و کشاورزی در چارچوب موافقتنامه‌های مربوطه از ترتیبات حفاظتی دیگری تبعیت می‌کنند.

^{۵۸} متأسفانه خوراک به عنوان کالایی مانند سایر اجناس در نظر گرفته می‌شود. انسان‌ها نیاز بیولوژیک به غذا دارند و این موضوع متفاوت از نیازهای ثانویه آنان به سایر کالاها می‌باشد. در چنین شرایطی، تعدادی از مردم، جانشان را بر اثر قحطی و عدم دسترسی به غذا از دست می‌دهند. افراد زیادی دچار سوء تغذیه و گرسنگی مزمن و بیماری‌های ناشی از آن می‌شوند؛ طول عمرشان کوتاه می‌شود و درد و رنج بیشتری می‌کشند و رشد پائین فکری و جسمانی کودکان، آینده آنان و جامعه سرزمین‌های فقیر را تهدید می‌کند. این موضوع به معنی این است که بشریت بخشی از نیرو و منابع انسانی خود را از دست می‌دهد و موجب کاهش عرضه در اقتصاد می‌گردد.

Fred Magdoff, "The World Food Crisis: Sources and Solutions", Monthly Review, May 2008.

خانوارها در کشورهای در حال توسعه به طور میانگین ۷۰٪ درآمدها را صرف غذا می‌کنند و خانوارها در کشورهای صنعتی ۱۸٪-۱۵٪ درآمدها را به غذا اختصاص می‌دهند. در یک برآورد از ترکیب گرسنگان جهان ۷۰٪ را زنان و دختران تشکیل می‌دهند. در حالی که زنان

۵۳- بازرسی قبل از حمل به مفهوم استفاده از شرکت‌های خصوصی و یا مؤسسات مستقل برای بازرسی جزئیات بارگیری بالاخص، قیمت، کمیت و کیفیت کالاهای سفارش داده شده است.^{۵۹} قواعد و مقررات بازرسی پیش از حمل براساس تجربیات گذشته در سازمان تجارت جهانی لازم است با برخورداری از ویژگی‌های یکسان برای همه کشورها تدوین گردد.

۵۴- بطور کلی قواعد مبدأ^{۶۰} نباید بعنوان ابزار مستقیم یا غیرمستقیم اهداف تجاری مورد استفاده قرار گیرند مقررات این

روستایی به تنهایی نیمی از غذای جهان و ۸۰٪-۶۰٪ غذا در اغلب کشورهای در حال توسعه را تولید می‌کنند. سازمان جهانی خواروبار و کشاورزی (فائو) در گزارش بررسی چشم انداز تولید مواد غذایی در سال ۲۰۵۰ برای جمعیت ۹ میلیارد نفری کره زمین سونامی گرسنگی را پیش بینی کرده است. در این گزارش آمده که برای غلبه بر بحران سال ۲۰۵۰ باید قوانین و چارچوب اقتصادی اجتماعی بر جوامع تغییر یابد تا از عدم توازن و نابرابری در توزیع محصولات کشاورزی پرهیز شود در نیمه نخست قرن ۲۱ نیاز به غذا دو برابر شده، شرایط آب و هوایی کاملاً تغییر یافته، دمای کره زمین افزایش یافته، ظرفیت تولید محصول کاهش یافته، و در عین حال تقاضای مردم برای غذا بیشتر می‌شود و چنانچه فکر اساسی برای رفع این معضل اتخاذ نشود بحران گرسنگی حتمی خواهد بود. منشور حقوق بشر در سال ۱۹۴۸ گرسنه نماندن و عدم سوء تغذیه را جزء لاینفک حقوق بشر شناخته و در سال ۱۹۸۹ در کنوانسیون حقوق کودکان این اصل مورد تأیید مجدد قرار گرفت در صورتی که هنوز سازمان ملل متحد و جامعه جهانی اقدامی پایان دهنده برای این معضل جهانی ننموده است.

^{۵۹} بازرسی پیش از حمل، مقابله با مشکل ارزش گذاری پایین و یا بالای کالاهای وارداتی است. ارزش گذاری پایین کالاهای وارداتی موجب تعلق حقوق و عوارض گمرکی (تعرفه) کمتر از میزان واقعی شده و منجر به کاهش درآمدهای گمرکی دولتها می‌شود و ارزش گذاری بالای کالاهای وارداتی در کشورهایی که نظام کنترل ارزی وجود دارد سبب خروج ارز از کشور می‌گردد. هدف از موافقتنامه بازرسی قبل از حمل (PSI) در گات تأمین منافع مالی ملی و جلوگیری از خروج سرمایه، کلاهبرداری‌های تجاری و فرار از پرداخت عوارض گمرکی است و برای جبران عدم کفایت‌های موجود در سازمان‌های اداری گمرکات و بنادر مورد استفاده قرار می‌گیرد. از جمله تعهداتی که بر دولت‌هایی که از بازرسی قبل از بارگیری استفاده می‌کنند وضع می‌گردد: عدم تبعیض، شفافیت، حمایت از اطلاعات تجاری محرمانه، اجتناب از تأخیرهای نامعقول، استفاده از خطوط راهنمای مشخص برای بررسی صحت قیمت کالاها و جلوگیری از تضاد منافع به وسیله سازمان‌های بازرسی است. در این موافقتنامه اصول بازرسی گات بر فعالیت‌های مؤسسات بازرسی کننده تسری یافته است.

این موافقتنامه یک پروسه تجدید نظر ارائه می‌کند که به وسیله فدراسیون بین‌المللی آژانس‌های بازرسی International Federation of Inspection Agencies (IFIA) و اتاق بین‌المللی تجارت International Chamber of Commerce (ICC) اداره می‌شود و هدف آن حل و فصل مشاجرات میان صادرکنندگان و آژانس‌های بازرسی است.

^{۶۰} گستردگی زنجیره تولید صنعتی از یک کشور به چند کشور موجب شده تا در تولید یک محصول نهایی ممکن است کشورهای متعددی نقش داشته باشند. از طرفی روند همگرایی‌های منطقه‌ای و تشکیل مناطق آزاد تجاری و اتحادیه‌های گمرکی و ایجاد پیمان‌های تجاری منطقه‌ای از شتاب روز افزونی برخوردار شده که به موجب آن کشورها به اعطای ترجیحات تعرفه‌ای به کشورهای هم پیمان خود مبادرت می‌ورزند. از این رو دانستن اینکه یک کالا ساخت چه کشوری است اهمیت بیشتری یافته و کشورها برای این منظور روش‌ها و قواعد مختلفی را وضع کرده‌اند.

قوانین مبدأ (Rules of Origin) ویژگی‌هایی را برای این موضوع که کالا در کجا تولید شده است ارائه می‌کند. برخی کشورها میان کشورهای صادرکننده تبعیض قائل می‌شوند. این تبعیض‌ها عبارتند از: سهمیه‌ها و نرخ‌های تعرفه ترجیحی، عملیات ضد دامپینگ، عوارض گمرکی جبرانی به منظور مقابله با سوبسیدهای صادراتی و غیره. قوانین مبدأ برای تهیه آمار تجاری نیز حائز اهمیت هستند. این رویه با روند جهانی شدن و رویه‌ای که یک کالا در کشورهای مختلف پردازش می‌شود پیچیده‌تر شده است.

به منظور اجتناب از اینکه قوانین مبدأ مختلف کشورها خود تبدیل به مانعی فرا راه تجارت شود و به منظور اینکه قواعد مبدأ منصفانه، شفاف، قابل پیش‌بینی، منطقی و بیطرفانه تهیه و اعمال شوند، در دور اروگوئه موافقتنامه قواعد مبدأ ایجاد گردید. مهمترین کاربردهای قواعد

قواعد باید به نحوی غیر تبعیض آمیز تدوین شوند.

۵۵- رویه‌های صدور مجوز ورود^{۶۱} محدود کننده می‌باشند و سبب می‌شود تا ورود کالاها به دلایل حمایت از تولیدکننده یا مصرف‌کننده مستلزم بررسی و اعمال ضوابط خاص باشد. این رویه‌ها بایست با توجه به مفاد این کنوانسیون تنظیم گردد.

مبدأ به اعمال رجحان‌های تجاری ترتیبات منطقه‌ای، اقدامات حفاظتی، اقدامات جبرانی، محدودیتهای مقداری و سهمیه‌های تعرفه‌ای بر می‌گردد. هدف این موافقتنامه در بلندمدت هماهنگ نمودن قواعد مبدأ غیر ترجیحی و رعایت اصل دول کامله الوداد می‌باشد. اگر چه قواعد مبدأ مورد استفاده در توافقات تجاری ترجیحی (نظیر GSP و کنوانسیون LOME) تحت پوشش این موافقتنامه نمی‌باشد با این حال در موافقتنامه مبدأ اعلامیه مشترکی در خصوص قواعد مبدأ ترجیحی پیش‌بینی شده است. در ماده ۳ موافقتنامه از اعضاء خواسته شده که طبق قواعد مبدأ کشوری که به عنوان مبدأ کالایی خاص تعیین می‌شود کشوری باشد که کالا کلاً در آنجا به دست آمده یا چنانچه بیش از یک کشور در تولید آن دخالت داشته باشند کشوری باشد که آخرین تغییر شکل اساسی در آنجا صورت گرفته است. نگاه کنید به: بررسی آثار عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت بر صنعت، ۱۳۷۵، سازمان مدیریت صنعتی.

^{۶۱} مجوزهایی که برای واردات برقرار می‌شود، سبب می‌شود تا ورود آن ردیف یا گروه از کالاها مستلزم بررسی و اعمال ضوابط خاصی شود تا اطمینان از ساخت یا عدم ساخت یا تولید آن در داخل، همچنین سقف و میزان معینی که باید هنگام ورود رعایت شود، حاصل گردد. مجوز ورود از مصادیق جدی موانع غیر تعرفه‌ای به شمار می‌رود. موافقتنامه رویه‌های صدور مجوز ورود (ILP) به منظور اینکه این رویه‌ها به گونه‌ای مغایر با اصول تعهدات گات ۱۹۹۴ صورت نگیرد بوجود آمد. موافقتنامه جواز واردات در سازمان تجارت جهانی حاوی این نکته است که پروسه جواز باید ساده، شفاف و قابل پیش‌بینی باشد و خطوط راهنمایی را برای ارزیابی دولت‌ها از پروسه جوازهای واردات ارائه کرده است. در ماده ۵ موافقتنامه تصریح شده است که قواعد و تمام اطلاعات مربوط به رویه‌های تسلیم درخواست و فهرست محصولاتی که برای آنها صدور مجوز لازم است باید به کمیته صدور مجوز ورود اطلاع داده شود و به گونه‌ای منتشر شود که دولت و تجار از آنها آگاهی یابند. این موافقتنامه برای کلیه اعضا سازمان تجارت جهانی لازم الاجرا است. نگاه کنید به: بررسی آثار عضویت ایران بر سازمان جهانی تجارت بر صنعت، ۱۳۷۵، سازمان مدیریت صنعتی.

منابع و مآخذ

- حضرت حاج ملا علی بیدختی گنابادی، ذوالفقار، در حرمت کشیدن تریاک، چاپ چهارم، انتشارات حقیقت، ۱۳۸۲، تهران.
- حضرت حاج ملا سلطانمحمد بیدختی گنابادی، بیان السعادة فی مقامات العبادة. ترجمه حشمت‌الله ریاضی و محمدآقا رضاخانی، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۷، تهران.
<http://www.sufism.ir/>
- امیدبخش اسفندیار، بیژن بیدآباد، اکبر کمیجانی، رفعتی، حکیمیان و همکاران. بررسی آثار عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت بر بخش صنعت، سازمان مدیریت صنعتی، وزارت صنایع، دی ۱۳۷۵.
- بیدآباد، بیژن (۱۳۸۲). نرخ و پایه مالیاتی در مالیه اسلام و بنای حکمت در اصول فقه پویای امامیه.
<http://www.bidabad.com>
- بیدآباد، بیژن (۱۳۸۳). عشریه در مالیه اسلام. پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ایران، تهران.
<http://www.bidabad.com/doc/malyat-oshr.pdf>
- بیدآباد، بیژن. موانع غیر تعرفه‌ای در سازمان جهانی تجارت و حذف از بازرگانی خارجی ایران، ۱۳۸۱.
- بیدآباد، بیژن، مبانی عرفانی اقتصاد اسلامی، پول، بانک، بیمه و مالیه از دیدگاه حکمت. پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ایران، ۱۳۸۳. <http://www.bidabad.com/doc/mabani-erfani-eqtasade-islami.pdf>
- بیدآباد، بیژن، مبانی عرفانی روابط بین‌الملل در اسلام، حقوق بین‌الملل عمومی، سیاست خارجی، دیپلماسی از دیدگاه حکمت، ۱۳۸۴. <http://www.bidabad.com/doc/mabani-erfani-ravabet-beynolmelal.pdf>
- بیدآباد، بیژن، سازمان تجارت جهانی و الحاق ایران (پیش‌نیازهای اصلاح ساختار اقتصاد کشور)، ۱۳۸۷.
<http://www.bidabad.com/doc/wto-iran-ketab.pdf>
- بیدآباد، بیژن، جهانی سازی و سازمان تجارت جهانی. ۱۳۸۷.
<http://www.bidabad.com/doc/globalization-wto.pdf>
- بیدآباد، بیژن، موافقتنامه‌های سازمان تجارت جهانی. ۱۳۸۷.
<http://www.bidabad.com/doc/wto-agreements.pdf>
- The Doha agenda, http://www.wto.org/English/thewto_e/whatis_e/tif_e/doha1_e.htm
- Understanding WTO agreement non-tariff barriers: red tape etc.
http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis/tif_e/agrm9_e.htm
- Understanding the WTO: the agreements standards and safety, WTO Switzerland
http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis-e/tif-e/agrm4-e.htm
- Keith Ferguson, The world trade organization and its multilateral trade agreements (GATT, GATS, TRIPs, TRIMs, etc.) <http://www.peaceandjustice.org/issues/econojustice/gl.wto3.html>
- Understanding the WTO: the agreements: antidumping, subsidies, safeguards: contingencies, etc, WTO, Switzerland. http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis-e/tif-e/agrm8-e.htm
- http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm
- http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm
- Trebilock & Howse The Regulation of international trade (London, Routledge, 1995) P73-90.
- Fred Magdoff, "The World Food Crisis: Sources and Solutions", Monthly Review, May 2008.